

YURT DIŞI EĞİTİM VE TÜRK ROMANINA AKSI

*Selahattin ÇİTÇİ**

ÖZET

Tahsil için yurt dışına öğrenci gönderilmesi 19. yüzyılın başlarından itibaren bir batılılaşma projesi olarak ele alınmış; çeşitli devlet kurumları lisans, ihtisas ve staj için her yıl sınavla yurt dışına öğrenci göndermişlerdir. Türk modernleşmesinin ve Türk eğitim tarihinin en temel meselelerinden biri olan yurt dışı eğitimi; roman, hikâye, hatıra ve mektup gibi edebî türlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Edebî türler içinde bu konuyu en ayrıntılı şekilde ele alan tür, hiç şüphesiz, hatıralar ve romanlardır. Türk modernleşmesinin en önemli göstergelerinden biri olan Türk romanında, yurt dışında eğitim yapan kahramanlara büyük bir yer ayrılmıştır. Modern batılı hayatı yerinde öğrenen bu kahramanlar, Avrupa ve Amerika'da tahsil sırasında edindikleri yeni fikirleri, bilgi, beceri, kültür ve ahlakları kendi ülkelerine taşımış ve Türk modernleşmesinde avangard bir rol üstlenmişlerdir. Türk edebiyatında yurt dışı eğitimi ele alan bir hayli roman mevcuttur. Başlangıçtan günümüze bütün romanlardaki yurt dışı eğitimini tüm ayrıntılarıyla incelemek çok geniş bir araştırmayı gerektirmekte ve ancak tez çapında bir çalışmayla ortaya konulabilmektedir. Bu nedenle bu makalenin ilk bölümünde yurt dışı eğitimin tarihi arkaplamı anlatılacak, ikinci bölümünde ise okuyup inceleme fırsatı bulabildiğimiz romanlarda, hangi kahramanların nerede hangi tahsili gördüklerinden kısaca bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler

Yurtdışı Eğitim, Türk Romanı, Yazar, Avrupa ve Amerika.

A. Tanzimat'tan Günümüze Yurt Dışı Eğitimi

Yurt dışına öğrenci gönderilmesi Tanzimat'tan itibaren bir batılılaşma ve modernleşme projesi olarak ele alınmıştır. Tanzimat'la birlikte yüzünü batıya dönen ve medeniyet dairesini değiştiren Türk aydını, ilim, teknik, sanatla birlikte hemen hemen bütün kıymet hükümlerini batıdan almaya başlar. Batılılaşmanın en kestirme yolu batıyı yakından tanımak, onun içinde bulunup orada tahsil yapmakla mümkündür. Osmanlı Dev-

* Dr., Ukrayna Harkov G. S. Skovorada Harkov Millî Pedagoji Üniversitesi, Yabancı Diller Fakültesi, Doğu Dilleri Bölümü, selahattincitci@gmail.com

leti'nin gerilemesi ve batılılaşma hareketlerinin başlamasıyla birlikte ilk defa 19. yüzyılda tahsil için Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlanır. Avrupa'ya giden ilk öğrenci, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından 1815 yılında İtalya'ya matbaacılık tahsiline gönderilen Nicola Massâbi-ki'dir. Mehmet Ali Paşa'nın 1818'de Fransa'ya gönderdiği Osman Nuredin ise Paris'te Fransızca, İngilizce ve matematik tahsili yaptıktan sonra Kahire'ye döner ve önemli vazifelerde bulunur. Mehmet Ali Paşa, 1826'da kırk dört öğrenciyi daha Paris'e gönderir.¹ Öğrenci kafilesiyle birlikte din görevlisi olarak Fransa'ya gönderilen Ezherli Rıfâ'a Râfi et-Tahtavî ise daha sonra Mısır modernleşmesinde öncü bir rol oynayacaktır.²

II.Mahmut döneminde, Mekteb-i Harbiye-i Şahane ve diğer askerî okullara yetenekli, bilgili uzman hocalar yetiştirmek, Tophane-i Amire'de ve ona bağlı baruthane, fişekhane, dökümhane gibi askerî fabrikalara teknik bilgi sahibi mühendis subay yetiştirmek maksadıyla ilk defa 1829-1830 yıllarında Londra, Paris ve Viyana gibi Avrupa'nın çeşitli şehirlerine öğrenciler gönderilir. 1834'ten itibaren Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin sayısı artar.³ 1835'te Mühendishanenin ilk Türk öğrencilerinden Ferit İbrahim Paşa ve Tevfik Paşa askerî alanda resim eğitimi, saray nakkaşı Vehip Abdullah ve Hüsnü Yusuf ise sadece resim eğitimi almak için Avrupa'ya gönderilir.⁴ Avrupa'ya giden ilk öğrencilerin hemen hepsi askerî

¹ Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, TTK Basımevi, Ankara 2004, s. 2-5.

² Fransa'ya giden öğrencilere imamlık yapması ve dinî irşadda bulunması için Paris'e gönderilen Rıfaa et Tahtavî, burada Batı medeniyetine, modern bilim ve teknolojiye ilgi duyar, Fransızca öğrenir ve Fransız kültürünü yakından tanır. Tahtavî, Mısır'a döndükten sonra Mehmet Ali Paşa tarafından kurulan Medresetü'l Elsün'ün (Dil Okulu) başına getirilir, pek çok Batılı eserin Arapça ve Türkçe'ye çevrilmesine vesile olur. Fransız İhtilali'nden ve Aydınlanma düşünürlerinden etkilenen Tahtavî'nin, Paris'ten döndükten sonra yazdığı *Tahlîsü'l İbrîz Fî Telhisi Bâriz* (Altının Arıtılması ya da Paris Üzerine Kısa Düşünceler) adlı Paris hatıraları ve Fransızca'dan yaptığı tercüme Mısır aydınlarının dikkatini Batıya yöneltir. Eserlerinde Batı modelinin Mısır'da uygulanabileceğini söyleyen Tahtavî, Mehmet Ali Paşa'nın yenilik hareketlerinde teşvik edici bir rol oynar. Recep Şentürk, *İslâm Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim*, İz yay., İstanbul 1996, s. 218-219.

³ Adnan Şişman, ag.e., s. 7; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Koleji yay., İstanbul 1994, s. 133.

⁴ Fethiye Erbay & Mutlu Erbay, *Cumhuriyet Dönemi (1923-1938) Atatürk'ün Sanat Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul 2006, s. 21.

eğitim alırlar ve yurda döndüklerinde önemli devlet görevlerinde bulunurlar.

Abdülmecid döneminde askerî öğrencilerle birlikte “her sene dairelerde zekâları, kabiliyetleri ve çalışkanlıkları ile dikkati çeken genç memurlar” da tahsil için Avrupa’ya gönderilir.⁵ Bu dönemde öğrencilerin özellikle Paris’e gönderilmesinde; Osmanlı Devleti’nin tarih boyunca en az savaştığı milletin Fransızlar olması, iki devlet arasında kapitülasyonlardan dolayı Kanûnî Sultan Süleyman zamanından beri yakın ilişkilerin bulunması, Fransa’nın medeniyet merkezi olarak algılanması, Tanzimat Paşalarının genellikle Fransa’da tahsil yapmış olması, Abdülmecid’in çok iyi Fransızca bilmesi, büyükannesi Nakş-ı Dil Sultan’ın Fransız asıllı olması ve Fransızcanın Avrupa’nın en ağırlıklı kültür ve diplomasi dili olması gibi sebepler etkili olur.⁶

Tanzimat döneminde her din ve mezhepten öğrencinin tahsil için Avrupa’ya gönderildiği görülür. 1860’tan sonra askerlikle birlikte mühendislik, tıp ve güzel sanatlar eğitimi almak ya da staj yapmak için de Avrupa’ya öğrenci gönderilir.⁷ Tanzimat döneminde Avrupa’ya askerlik eğitimi ve üniversite tahsilinin dışında torna, döküm, süsleme sanatı, gravür, modelcilik, demircilik, marangozluk, saraçlık ve terzilik gibi sanat dallarında çıraklar da gönderilir.⁸ Avrupa’ya gönderilen öğrencilerin sayısının artması üzerine Türk öğrenciler için önce Paris’te Mekteb-i Osmanî (Ecole Ottomane) kurulur.⁹ Bunu daha sonra 1869’da yurt dışındaki

⁵ Ziyad Ebüzziya, *Şinasi*, Hüseyin Çelik (Haz.), İletişim yay., İstanbul 1997, s. 58.

⁶ Yılmaz Öztuna, *Keçecizade Fuat Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., İstanbul 1988, s. 2.

⁷ Fethiye Erbay & Mutlu Erbay, a.g.e., s. 21.

⁸ Adnan Şişman, a.g.e., s. 86.

⁹ Fransa’ya tahsile giden öğrencilerin belirli bir nizam altına alınmaları ve Fransızca hazırlıkla birlikte yabancı ülkeye alışmalarını te’min etmek maksadıyla Paris Sefiri Cemil Bey’in teklifiyle 1276/1855 yılında Paris’in Krenel semtinde Viyola sokağında Mekteb-i Osmanî adlı bir okul açılır. Mekteb-i Osmanî’de İstanbul’dan gelen ve Fransızcası zayıf olan öğrencilere dil derslerinin yanı sıra hazırlayıcı dersler verilir. Diğer öğrencilere ise Paris Harbiye İdadisinin programı tatbik edilir. Fransız hocaların da ders verdiği bu okulda yıl sonu imtihanlarına mümeyyiz olarak Paris akademisi üyeleri davet edilir ve buradan mezun olanlar Fransa’da yüksek okullara girme hakkı kazanırlar. Başarılı gençlere padişah da iftihar ve imtiyaz madalyaları verir. Sadi İrmak, “Pozitif Bilim Kuruluşları ve Darülfünun’dan Üniversiteye Geçiş”, *Cumhuriyet’in 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, Sermet Matbaası, İstanbul 1973, s. 82-83.

öğrencilerle ilgili Talebe-i Osmaniye Müdürlüğü'nün kurulması izler. Yurt dışına giden öğrencilerin ekseriyet itibarıyla çok başarılı olamaması ve öğrencilere yapılan yatırımın devlete bir hayli malî yük getirmesi üzerine Osmanlı devlet adamları İstanbul'da kurulacak bir mekteple daha az bir parayla daha çok öğrenci yetiştireceklerini düşünürler. Bunun üzerine Fransız eğitim sistemini model alan ve Fransızca eğitim yapan Mekteb-i Sultanî'nin (1868) açılmasına teşebbüs edilir.¹⁰ Mekteb-i Sultanî'nin açılmasından sonra da hem devlet tarafından gönderilen hem de kendi imkânlarıyla tahsil için Avrupa'ya giden pek çok öğrenci olur.

Tanzimat'tan günümüze kadar Türk bilim, kültür, sanat, edebiyat ve politika hayatında iz bırakmış pek çok kişinin tahsillerini yurt dışında yaptıkları görülür. Türkiye'de modern eğitimin kurucusu ve ilk çağdaş pedagoğlardan Selim Sabit Efendi, 1855-1856'da padişah iradesiyle Paris'e giderek riyaî ilimlerde,¹¹ Darülfünun'un ilk müdürü Hoca Tahsin Efendi de tabîî ve tecrübî ilimlerde tahsil görür.¹² Salih Zeki Posta ve Telgraf Nezareti'nin bursuyla 1883'te elektrik mühendisliği eğitimi almak için Paris'e gönderilir.¹³ Türk edebiyatında yeniliğin öncüsü olan Şinasi, 19 Kânunusani 1849 tarihli "irade-i seniyye ile" maliye tahsili için Paris'e gönderilir. Şinasi'nin Paris'teki arkadaşlarından Sait Sermedî Topdanî de tahsilini Venedik'te bitirdikten sonra Divan-ı Hümâyun Kalemî'ne çırak olarak girer, iki yıl sonra (1852) tahsilini ilerletmesi için Ağâh Efendi'yle birlikte, Paris'e büyükelçi olarak atanan Rifat Veliüddin'in özel kalem

¹⁰ Adnan Şişman, a.g.e., s. 75.

¹¹ Selim Sabit Efendi, 1272'de "talim ve taallüm zımında 27 yaşında iken bâ-irade-i seniyye dört yüz yirmi frank maaşla Paris'e izam olunup Fransızca, hesap, cebir, hendese, müsellelat, cerr-i eskal, hey'et, hikmet-i tabiiyye fenlerini tahsil ederek şehadetname almış ve esna-yı tahsilde Paris'te kâin Mekteb-i Osmanî ve Muradyan ve sair mekteplerde lisan-ı Osmanî tadrîs etmiştir." Mahmud Cevad B. Şeyh Nafi', *Maarif-i Umumiyye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Muhammed Ali b. Kemal (Musahhih), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338, c. 1., s. 110.

¹² Paris'te sefaret imamlığı yapan Hoca Tahsin Efendi, Fransa'da hasır şapkaıyla gezmekte, bira içmekte ve Paris kahvehanelerinde materyalist düşünürlerle görüşüp materyalizmle ilgilenmektedir. İnci Enginün (Haz.), *Abdülhak Hamid'in Hatıraları*, Dergâh yay., İstanbul 1994, s. 36, 40.

¹³ Yavuz Aksoy (Der.), *Ünlü Türk Matematikçisi Salih Zeki (1864-1921)*, İstanbul 2001, s. 2-3.; Celal Saraç, *Salih Zeki Bey Hayatı ve Eserleri*, Yeşim Işıl Ülman (Haz.), Kızılelma yay., İstanbul 2001, s. 16.

müdürü olarak Paris'e gider.¹⁴ Ahmet Vefik Paşa, eğitimini babasının görevi nedeniyle gittiği Paris'te Lycée Saint-Louis'de tamamlar ve 1837'de yurda döndüğünde Tercüme Odası'nda çalışır.¹⁵ Abdülhak Hamid Tarhan 1862'de ağabeyi Abdülhalik Nasuhi Bey ve Hoca Tahsin Efendi'yle birlikte Paris'e gider ve Rue de Bac'da Monsieur Hortous'un idaresindeki Ecole Nationale'de 1.5 yıl tahsil görür. A. Vefik Paşa'nın küçük kardeşi Yahya Efendi ve büyük oğlu Refik Bey de Ecole Nationale'de okurlar.¹⁶

Tanzimat döneminde bilhassa sanat eğitimi için yurt dışına giden öğrencilerin, modern batılı sanatların Türkiye'ye gelmesinde ve yaygınlaşmasında avangart rolleri olmuştur. Süleyman Seyyid, resim eğitimi için 1862'de Sultan Abdülaziz tarafından Paris'e gönderilmiş ve yeni açılan Mekteb-i Osmanî'nin ilk talebeleri arasında yer almıştır. Bu okulun 1875'te kapanmasından sonra dönemin ünlü hocalarından ressam Alexandre Cabanel'in atölyesine girerek burada dokuz sene çalıştıktan sonra 1875'te İstanbul'a dönmüş ve Harbiye Mektebi resim öğretmenliğine atanmıştır. Şeker Ahmet Paşa da resim eğitimi için Sultan Abdülaziz tarafından 1864'te Paris'e gönderilir. Şeker Ahmet Paşa önce Mekteb-i Osmanî'ye devam eder, daha sonra Paris Güzel Sanatlar Akademisi'ne geçer. Gustave Boulanger ve Jean-Léon Gérôme gibi ünlü resamlardan dersler alır. 1870'te Akademi'yi bitiren Şeker Ahmet Paşa, "Prix de Rome" kazanarak üç ay süreyle Roma'ya gönderilir. Yurda dönünce 1871'de kolası rütbesiyle Sultanahmet'teki Sanat Mektebi'ne resim öğretmeni olarak atanır. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurucusu ve ilk müze müdürü Osman Hamdi Bey ise babası tarafından hukuk eğitimi alması için Paris'e gönde-

¹⁴ Ziyad Ebüzziya, a.g.e., s. 93-94.

¹⁵ İslâm Ansiklopedisi, 1989, s. 144.

¹⁶ Abdülhak Hamid, Fransa'ya giderken yolculuk esnasında yanında bulunan Hoca Tahsin Efendi'ye cenneti ne zaman ve nerede göreceklerini sorunca Hoca Tahsin Efendi "Paris'e vardığımız zaman orada göreceğiz" cevabını vermiş ve:

"Paris'e git bir gün evvel, akl u fikrin var ise

Âleme gelmiş sayılmaz gitmeyenler Paris'e!" der. Hoca Tahsin'in Paris'e bakışı, Tanzimat münevverlerinin Batı karşısındaki duruşunu göstermesi bakımından oldukça ilginçtir. Abdülhak Hamid, hatıralarında bu kadar küçük yaşta Paris'e giden ve orada tahsil yapan ilk Türk çocuğunun kendisi olduğunu söyler ki Paris'e gittiğinde yaklaşık 10 yaşındadır. Ecole Nationale'de ilk üç ay leylî, daha sonra da neharî olarak okur. İnci Enginün, a.g.e., s. 29, 32, 41-42.

rilir. 12 yıl süren hukuk öğrenimi sırasında dönemin ünlü ressamlarının atölyelerinde çıraklık yaparak iyi bir resim eğitimi alır.

Tanzimat döneminde devlet tarafından görevli olarak yurt dışına gönderilen memurlar, sadece memuriyetleriyle yetinmeyip yeni karşılaş-tıkları bu medeniyetin eğitim, kültür, sanat ve edebiyatından istifade et-mek için çeşitli üniversitelere ya da okullara devam ederler. Bu memurlar-ın çoğu öncelikle yabancı dil öğrenip tahsillerini ikmal ederler ve Av-rupa'daki ilmî gelişmelerle ilgilenirler. Âli Paşa, Georges Sardou'nun de-laletiyle Mustafa Reşit Paşa tarafından 1834'te Paris'te Cizvit papazlarının idaresindeki Collège de Sainte-Barbe'ye yazdırılır. Ebüzziya Tevfik, Âli Paşa'nın bu Fransız kolejinden kötü etkilendiğini ifade ederken "Âli Paşa neş'et ettiği Saint Barbe mektebinin tesirât-ı seyyiesine mağlup olmuş" der.¹⁷ Maarif Nazırı Münif Paşa, Mısır'da Kasr-ı Ali ve Şam'da Emeviye medreselerinde tahsil gördükten sonra 1855'te Berlin sefiri Kemal Efendi'nin yanında sefaret kâtibi olarak Berlin'e gider. Berlin Üniver-sitesi'nde felsefe, tabiî bilimler, uluslararası hukuk ve ekonomi dersleri alır.¹⁸ Edhem Pertev Paşa da Berlin sefiri Kemal Efendi'nin yanında sefa-ret kâtibi olarak Almanya'ya gider. Berlin'de otuz yaşından sonra Almanca öğrenir, resim tahsili yapar ve Avrupa mekteplerindeki "mukaddemât-ı funûn"u tahsile çalışır.¹⁹ Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, Mehmet Sait Paşa, Viyana ve Paris sefir-i kebirî Esad Paşa, Macid Paşa, Eyüp Sabri Paşa, Petersburg sefiri Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa ve Silistre Kalesi muhafızı Mareşal Mehmet Rıfat Paşa da bu dönemde tahsil için yurt dışına gitmiş devlet adamlarıdır. Yurt dışında tahsil yaptıktan sonra Osmanlı Dev-leti'nin üst kademelerinde görev alan bu şahısların, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetine batılı zihniyetin nüfuz etmesinde, önce rical konakla-

¹⁷ Georges Sardou, Fransız Akademisi üyesi ve ünlü tiyatro yazarı Victorien Sar-dou'nun babasıdır. Âli Paşa, Tercüme Odası'nda iken Georges Sardou'dan Fransızca öğrenir. Ziyad Ebüzziya, a.g.e., s. 80-81; Yılmaz Öztuna, *Âli Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara 1988, s. 10.

¹⁸ Ali Budak, *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını*, Kitabevi, İstanbul 2004, s. 22-23.

¹⁹ Edhem Pertev Paşa, İstanbul'daki ailesinin hamisi Halil Rıfat Paşa'nın vefatı üzerine üç yıl kaldığı Berlin'den İstanbul'a döner ve Babîali Tercüme Odası'na girer. Nazlı Rânâ Gürel, *Bir Osmanlı Aydını İbrahim Edhem Pertev Paşa*, Berikan yay., Ankara 2004, s. 30-33.

rında daha sonra İstanbul, Selanik, İzmir gibi şehirlerde batılı hayat tarzının yaygınlaşmasında katkıları büyüktür.²⁰

II. Abdülhamid'in ilk yıllarında yurt dışına tahsil için gidenlere fazla ses çıkarılmaz hatta bazı kişilerin çocuklarının Avrupa'ya gitmesine padişah bizzat kendisi izin verir. Mesela o yıllarda Midilli mutasarrıfı olan Namık Kemal, Ali Ekrem'i askerlik tahsili için Almanya'ya göndermek isteyince, padişah'tan "irade-i şâhâne" alınır. Fakat Mustafa Âsım Beyin (Namık Kemal'in babası) karşı çıkması üzerine Ali Ekrem Almanya'ya gidemez.²¹ II. Abdülhamid, zamanla Avrupa'daki sefirlerden ve kendi istihbarî kaynaklarından edindiği raporlar neticesinde yurt dışındaki öğrencilerin/zabitlerin iyi tahsil yapmadıkları, ahlakî ve kültürel değerlerden uzaklaştıkları ve yurt dışı tahsilinin devlete büyük malî yük getirdiği düşüncesine sahip olur. Yurt dışı tahsiline prensipte karşı olmayan II. Abdülhamid, mezkur zararlarla birlikte devlet bursuyla yurt dışında bulunan öğrencilerin bir kısmının yabancı istihbarat servislerine hizmet etmeleri, mason localarıyla yakın temas içinde bulunmaları ve devlet aleyhindeki çeşitli cemiyetlere üye olmaları üzerine 1892 yılından itibaren Müslüman öğrencilerin Avrupa'ya ve yabancı okullara gitmesini yasaklar.²² Her türlü

²⁰ Tahsilini Avrupa'da yapmış olanların çoğu Avrupa'nın ilmi, tekniği ve teknolojisi yerine yaşayışını ve ahlakını alırlar. En önemli kazançları bazı pahalı Avrupa zevkleri ve sefahattir. Bir Osmanlı devlet adamı onlar için "syphitized not civilized" (frenki kaptılar, medeniyet değil) der. Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın levanten karısı Melek Hanım da *Thirty Years in the Harem* adlı kitabında kocası için "Avrupa'ya öğrenim için gönderilmiş olanların çoğunluğunda olduğu gibi cahilliyinin üzerine bir parça bilgi ile cilalamış" der. DAVISON, Roderic H., "Westernized Education in Ottoman Turkey", *Middle East Journal*, Mehmet Seyitdanlıoğlu (Çev.), (1962) "Osmanlı Türkiyesinde Batılı Eğitim", *Belleten*, TTK, 1987, c. 51, S:200, s. 289-301.

²¹ Fevziye Abdullah Tansel (Haz.), *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları-III (Midilli Mektupları-II)*, TTK yay., Ankara 1973, c. III., s. XLIII.

²² II. Abdülhamid, tahsil için Avrupa'ya giden öğrencilerin, bilhassa paşa çocuklarının, ilim ve teknik yerine Batının yaşam tarzını ve ahlaksızlığını getirdiklerine, Türk-İslâm kültüründen uzaklaştıklarına, memleketlerine döndükleri zaman kendi insanlarına karşı pejoratif baktıklarına şahit olur. "Berlin'deki sefirimizin, bize verdiği rapora göre bu gençlerin arasından kendini hakikaten çalışmağa hasredenlerin sayısının pek az olduğu görülüyor... Paşa oğullarının Prusya'da askerlik tahsil etmeleri bize çok pahalıya mal oluyor ama hariçte iyi tesir yapıyor... Fakat maalesef Almanya'ya giden gençlerimizin çoğu, Osmanlılara has olan itidal ve sadelik faziletlerini kaybediyorlar. Orada öğrendikleri ise içki içmek, ahlaka uygunsuzluk ve buna mümasil şeyler oluyor. Kendini beğenmiş, iddialı, şişinerek döndüklerinde, arka-

yaşağa rağmen Avrupa'ya kaçışa ve yabancı okullara gidişe engel olunamayınca yeni bir tedbir olarak ilk üniversite olan Darülfünun-ı Şahane (1900) açılır. Fakat Darülfünun'un açılması da öğrencilerin tahsil için yurt dışına gitmelerine engel olamaz.²³

II. Abdülhamid döneminde yurt dışına gidenlerin çoğu politik sebeplerle yurt dışına çıkmış; Avrupa'nın eğitim, kültür, sanat ve edebiyat muhitlerinden çok siyasî muhitlerinde faaliyet göstermişlerdir. Tanzimat döneminde Yeni Osmanlılar Cemiyeti çevresinde yurt dışına tahsile giden öğrencilerin en önemli hamisi Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa iken bu dönemde Avrupa'ya kaçıp Jön Türklere katılanların hamisi pozitivist Ahmet Rıza'dır. Ahmet Rıza, Galatasaray Sultanisi'ni bitirdikten sonra 1884'te babası tarafından ziraat tahsili için Paris'e gönderilir. Üç yıl kaldığı Paris'te Grignon Ziraat Mektebi'ni bitirir ve babasının vefatı üzerine yurda döner.²⁴ II. Abdülhamid döneminin önemli aydınlarından biri olan Mizancı Murat ise Rusya'da Stavrapol jimnazında okuduktan sonra Moskova'da tarih eğitimi alır. Dönemin batıcı aydınlarından Dr. Abdullah Cevdet ise tahsil için Avrupa'ya giden ve orada Jön Türklere karışarak II. Abdülhamid idaresine karşı basın ve yayın yoluyla mücadele eden gençleri

daşlarına ve ihtiyar fakat tecrübeli paşalara yukarıdan bakıyorlar. Örflerimizi, âdetlerimizi tenkit ediyorlar." II. Abdülhamid, yüksek tabakadan gençleri uzun seneler için Avrupa'ya göndermektense, her tabakadan talebeyi kısa süreyle yurt dışına göndermeyi düşünür. "Almanya'ya yahut Fransa'ya gidecek olan bu gençler Avrupa medeniyetini görmüş olurlar, ancak lüzumlu şeyleri öğrenecek kadar vakit bulurlar, fikren ufukları genişler, lüzumlu bilgiyi elde eder ve yuvalarına da getirirler. Kısa zamanda Avrupa medeniyetinin zehri daha az tesirli olur. Netice olarak gençlerimize Avrupa'da tahsil edebilmeleri imkânını te'min etmek için epey gayret sarfedilmiştir. Yalnız Almanya'da 15 doktor, takriben 24 zabıt, bir hayli ziraat talebesi v.s. bulunmaktadır. Aynı şekilde Fransa'ya da birçok talebe gönderilmiştir. Şu şartlar altında nazırlarımın hamiyetlerini biraz dizginlemem icap edecek, çünkü bu gençlere gönderilen aylıkların mecmuu hazinemde ağır bir yara açmaktadır." Sultan Abdülhamit, *Siyasî Hatıratım*, Dergâh yay., İstanbul 1987, s. 89-90, 191-192.

²³ Bu tarihlerde çocuklarını yabancı mekteplere göndermek isteyen alafangalaşmış Türk aileleri, çocuklarını okula yabancı isimle kaydettirirler. Mesela babası, Reşat Nuri'yi İzmir'deki bir Frer mektebine "Reyzat" ismiyle kaydettirir. Saadet Özen, *Yüz Elli Yılın Tamığı Notre Dame de Sion*, YKY, İstanbul 2006, s. 265; Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, MEB, İstanbul 1969, s. 266.

²⁴ Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Ahmet Rıza Beyin Hatıraları: Paris'teki Hayatım", *Cumhuriyet*, S:9146, 26.01.1950, s. 2.

desteklemiş ve Avrupa tahsilinin gençler üzerinde olumlu tesirler yapacağını söylemiştir. Avrupa'yı "maden-i irfan ve ilim" olarak gören Abdullah Cevdet, gençlere yurt dışında tahsil yapmalarını ve Batılı değerleri Türkiye'ye taşımalarını tavsiye eder.²⁵

II. Abdülhamid döneminde yurt dışına giden öğrencilerin çok azı politize olmadan geri dönebilmiştir. Bunlardan Cenap Şehabettin, Adnan Adıvar ve Yahya Kemal'in yurt dışının siyasî atmosferinden ziyade ilmî ve edebî atmosferinden etkilendikleri görülür ki daha sonra bu şahısların Türk kültür ve tefekkür hayatına olumlu katkıları olacaktır. Servet-i Fünun'un önemli şairlerinden olan Cenap Şehabettin, 1890'da cilt ve frengi hastalıkları üzerine ihtisas yapmak için iki yıllığına Paris'e gönderilir.²⁶ Dr. Adnan Adıvar, Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiyenin ikinci sınıfını bitirdikten sonra 1902 yılında tahsilini iletirmek ve daha özgür bir ortama kavuşmak için Almanya'ya kaçar ve bir yıl Berlin Tıp Fakültesi'nde tahsil görür. 1905'te Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye'yi bitiren Adnan Adıvar, ihtisas yapmak için tekrar Avrupa'ya kaçar. Zürih Üniversitesi Kliniği'nde bir yıl çalıştıktan sonra Berlin Üniversitesi'ne asistan olarak girer.²⁷ İttihat ve Terakki yönetimi, Adnan Adıvar'dan yeni açılan Tıp Fakültesi'ne dekan olmasını isteyince Berlin Tıp Fakültesi'nde başladığı ve Rixdorf (Neukölln) Hastanesi'nde devam ettirdiği ihtisasını yarıda bırakarak 1909'da yurda döner.²⁸ Adnan Adıvar'ın tahsil için Fransa yerine Almanya'yı tercih etmesinin en önemli sebebi o sırada Almanya'nın tıp ve askerlik gibi ilimlerde daha ileri olması ve Paris'e giden öğrencilerin "si-

²⁵ "Münevver gençlerimizin ilk eser-i hamiyetleri bir Avrupa dar'üt-tahsilinde ikmâl-i irfan ve kemâl etmek. İkinci ve sonuncu vazifeleri Avrupa'nın fünuna, edebiyata, sanayie, sınaata müteallik kemâlât ve terakkiyatını memleketimize nakl ve âmâl ve istidadımıza tatbik etmek olsun. Hizmetin, hamiyetin bundan daha amelî, daha müessir, daha makul olanını görmüyoruz." Alfieri, *Hükümdar ve Edebiyat*, (müt.) Abdullah Cevdet, *Matbaa-i İçtihad*, Cenevre 1905, s. se-cim. (Vittorio Alfieri'nin *Del Principe e delle lettere (Hükümdar ve Edebiyat)* adlı eseri 1788'de basılmıştır.)

²⁶ Sadettin Nüzhet, *Cenap Şehabettin*, Yeni Şark Kütüphanesi, İstanbul 1934, s. 13.

²⁷ Turhan Ada, *Hayatı ve Kişiliği İle Adnan Adıvar*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış doktora tezi), Ankara 2004, s. 32-36.

²⁸ Halide Edip Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık, İstanbul 1956, s. 16-17.

yaset değirmenine” bilhassa Jön Türklere kapılmasıdır.²⁹ Adnan Adıvar, II. Meşrutiyet’ten sonra da Paris’te talebe müfettişi olarak görev yapmıştır.

Türk şiirinin en büyük şairlerinden olan Yahya Kemal, Temmuz 1903’te Messag rie Maritime kumpanyasının Memphis gemisiyle Paris’e kaçar ve Marne nehri kıyısında Bossuet’nin psikoposluk yaptığı Coll ge de Meaux’ta bir sene okur. Daha sonra Ecole Libre des Sciences Politiques’in harici siyaset şubesine yazılan Yahya Kemal, tahsil yıllarında Fransa’daki materyalist ve sosyalist hareketlerin tesirinde kalır. Yahya Kemal’in Paris’teki arkadaşlarından H lid R şid ise Louis le Grand Lisesi’ni bitirir.³⁰ Türk basın tarihinin en tartışmalı isimlerinden Ali Kemal ise Mekteb-i Mülkiye’nin son sınıfında 1886’da Fransızcasını iletlemek maksadıyla Paris’e gider. Yurda döndükten sonra 1894’te tekrar Paris’e giden Ali Kemal, burada Ecole des Sciences Politiques’i okurken *İkdam* gazetesine de *Paris Muhabiri* imzasıyla Paris izlenimlerini yazar. Paris’te talebe müfettişliği de yapan Ali Kemal, Zürich’te Mekteb-i Osmanî kurmayı d şunm şt r.³¹ J n Türklerden Dr. Nazım, Paris’e kaçtıktan sonra Sorbonne Üniversitesi Tıp Fakültesi’ne kaydolur ve 1895’te jinekolog doktor olarak mezun olur. J n Türk olduğu için Tıbbi-yenin son sınıfında (1895) İsviçre’ye kaçıp Cenevre’ye yerleşen Tunalı Hilmi, Cenevre  niversitesi’nde hukuk ve pedagoji  renimi g rd ğu

²⁹ “Abdülhamid devrinde tahsil için Trablusgarp yoluyla Avrupa’ya giderken Almanya’yı tercih edişime, o sırada ilmin orada yükselmiş olmasından başka bir sebep de Fransa’dan oraya giden genç Türkleri içine çekip  g ten siyaset değirmenlerinden uzak kalmak arzusu idi. Bir hafta için ilk defa Paris’i görmeye gittiğim zaman talebe mahallesinin büyük caddesindeki meşhur bir kahvede Türkiye rejimine, mabeynine, sadrazamına dair Türk dilinin muhtelif şiveleriyle geçen kavgalı münakaşaları sessiz bir köşeden dinleyince, bu siyaset değirmeninden uzak kalma hakkındaki kendi kararımı yine kendim alkışladım. Biz o vaktin gençleri, zincirlerle vurulmuş Türkiye’nin dışında yalnız h r, seraz d bir Avrupa bilirdik. Bu Avrupanın Fransasına, Almanyasına, İsvi resine neresine gidilse insandan hüviyetini gösterecek bir k ğit bile sorulmaz zannederdik. Halbuki Almanya’da ve İsviçre’nin Alman kısmında için böyle olmadığını, önce Berlin’e ve üç sene sonra Zürich’e gidince anladım.” Abdülhak Adnan Adıvar, *Bilgi Cumhuriyeti Haberleri*, Tasvir Neşriyat, İstanbul 1945, s. 69.

³⁰ Yahya Kemal, * ocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1976, s. 102-105; K zım Yetiş, *Yahya Kemal-I*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1998, s. 96-103.

³¹ Ali Kemal, *Fetret*, M. Kayahan  zg l (Haz.), Hece yay., Ankara 2003, s. 25.

sırada Jön Türkler'in çıkardığı *Meşveret* ve *Mizan* gazetelerinde yazılar yazar. Kuleli İdadisi'nde iken Tunalı Hilmi vasıtasıyla Mektepliler Cemiyeti'ne katılan Yusuf Kemal Tengirşek, 1904'te İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Adliye Nezareti tarafından yurt dışındaki öğrencilerin işleriyle ilgilenmesi için Paris'e gönderilir. Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi Siyasi ve İktisadi Bilimler bölümünde doktora yapar. 1909-1914 tarihleri arasında Paris'te Talebe-i Osmaniye nazırlığı da yapan Yusuf Kemal Bey, I. Cihan Harbi'nin başlaması üzerine yurda döner.³² Dr. Nihat Reşat Belger ise 1903'te Jön Türk olduğu iddiasıyla Beyrut'ta tutulduktan sonra kaçarak Paris'e gider. 1904'te Paris Tıp Fakültesi'ne kaydolur ve bazı hastanelerde hekimlik yapar.³³ II. Abdülhamid döneminde tahsilden ziyade politik kaygılarla yurt dışına gidildiği ve Jön Türklük hareketinin yurt dışındaki öğrenciler arasında hızla yayıldığı görülür. Bu yıllarda Avrupa'da bulunan gençlerin daha sonraki dönemlerde Türk kültür ve ilim hayatına katkıları Türk siyasetine olanından çok daha geridedir. 1890'lardan sonra kaçak olarak yurt dışına giden öğrencilerin bir kısmı Tıbbiye, Mülkiye ve Harbiye'de Jön Türklük idealini benimseyenler, II. Abdülhamid döneminde sürgün ve azl gibi çeşitli cezalara çarptırılan yüksek memurların, komitacıların ve kripto ecnebilerinin çocuklarıdır. 1894'ten sonra görünüşte Ahmet Rıza'nın etrafında toplanan yurt dışındaki öğrencilerin çoğunun aslında İngiliz, Alman, Fransız ve İtalyan mason locaları tarafından kullanıldığı ve finanse edildiği görülür.³⁴

II. Meşrutiyet'le birlikte erkekler gibi kızların da tahsil için yurt dışına gitmesine izin verilir ve ilk defa yurt dışına kız öğrenciler gönderilir. Amerikan Koleji'nin ilk kız öğrencilerinden Safiye Ali Wuertzburg Üniversitesi'nde, Bedriye Veysi de Münih'te tıp tahsili yaparlar.³⁵ Latife Ha-

³² Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Bahar Matbaası, İstanbul 1967, s. 34, 125-126.

³³ Nermin Çelik, *Hekim, Diplomat ve Siyasetçi Olarak Prof. Dr. Nihat Reşat Belger*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, (Basılmamış Uzmanlık Tezi), İstanbul 2005, s. 10-11.

³⁴ İsmail Çetışli & Nurullah Çetin vd., *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Akçağ yay., Ankara 2007, s. 42-43.

³⁵ Hester Donaldson Jenkins, *Robert Kolej'in Kızları Misyonerlik, Feminizm, Yabancı Okullar*, Ayşe Aksu (Çev.), Dergâh yay., İstanbul 2008, s. 196.

nım da Cumhuriyet'ten önce tahsil için yurt dışına giden kız öğrencilerdendir. Latife Hanım, İstanbul'da Amerikan Koleji'nin hazırlık bölümüne bir süre devam ettikten sonra tahsil için Avrupa'ya gider. Önce Londra yakınlarında Chislehurst'te Tudor Hall School adıyla bilinen bir kız okulunda okur, daha sonra da Sorbonne'da hukuk tahsili yapar.³⁶ Balkan ve I. Cihan Harbi yılları yurt dışındaki öğrenciler için en sıkıntılı yıllardır. Avrupa'daki Türk öğrenciler, bir taraftan Balkan Harbi mağlubiyetinin ezikliğini hissederken diğer taraftan da Yunan, Bulgar ve Ermeni öğrencilerin hakaretlerine maruz kalırlar. Savaşın felaketle sonuçlanması üzerine önce Osmanlı Talebe Cemiyeti'ne üye olan gayrimüslim öğrenciler daha sonra da gayr-i Türk öğrenciler cemiyetten ayrılıp Osmanlı Devleti aleyhinde çalışmaya başlarlar.³⁷ Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşı yıllarında pek çok öğrenci tahsillerini yarıda bırakıp yurda döner.³⁸ 1910 yılında tahsil için Almanya'ya giden Refik Saydam, Berlin Askerî Tıp Akademisi'nde Brandenburg, Danzig, Spandou, Scharite'te eğitim görür ve Balkan Savaşı'nın çıkacağı belli olunca 1912 yılında İstanbul'a döner. Ocak 1914'te devlet bursuyla Belçika'ya giden Şükrü Saraçoğlu da I. Cihan Harbi'nin patlak vermesi üzerine İzmir'e döner, fakat kısa bir zaman sonra 1915 Mayıs'ında tekrar Cenevre Siyasî İlimler Akademisi'nde okumak üzere İsviçre'ye gider. İlyas Ragıp Nurettin 1909'da yüksek tahsil için Lozan Üniversitesi'ne gider ve Balkan Savaşı sırasında geri çağırılır. Ragıp Nurettin, Lozan Üniversitesi'ndeki tahsili sırasında Lozan Talebe-i Osmaniyye Cemiyeti ve Lozan Türk Yurdu'nu kurar. Balkan Harbi sırasında geri çağırılan ve gönüllü olarak Yenice Vardar Muharebesi'ne katılan Ragıp Nurettin, 1913'te Paris'e Talebe-i Osmaniyye Müfettişliğine tayin olunur fakat I. Cihan Harbi'nin patlak vermesi üzerine

³⁶ İpek Çalışlar, *Latife Hanım*, Doğan Kitap, İstanbul 2006, s. 24-25.

³⁷ Tengirşek, a.g.e., s. 127-128.

³⁸ 6 Mayıs 1922'de *Akşam* gazetesinde çıkan bir haberde, Harbiye ve Ticaret Nezareti tarafından tahsil için Almanya ve Macaristan'a gönderilen talebelerin Türkiye'ye döndüğü, bunlardan bir kısmının Anadolu'ya geçtiği, 38 tanesinin de maiyetlerini teminden âciz oldukları için hükümete müracaat ettikleri ve ileride çiftliklerde ve fabrikalarda istihdam edilmek üzere Darülacezeye yerleştirildikleri duyurulur. *Akşam*, Darülaceze'deki bu talebelerin ihtisaslarının harici hidemât-ı süfliyede istihdam edilmelerinin uygun olmadığını söyler. ..., "Avrupa'dan Gelen Talebe", *Akşam*, nr:1302, 6 Mayıs 1338/1922 (8 Ramazan 1340), s. 2.

tekrar geri çağrılır.³⁹ Mahmut Esat Bozkurt, dayısı Ubeydullah Efendi'nin yardımıyla 1913 yılında İsviçre'ye gidip Fribourg Üniversitesi'nde hukuk tahsili yapar.⁴⁰ Numan Menemencioglu, Lozan Üniversitesi'nde hukuk eğitimi alır. Fazıl Ahmet Aykaç ise İstanbul'daki Fauré Françoise Mektebi'ni bitirdikten sonra yüksek tahsil için Fransa'ya gitmek ister. Maddî imkânsızlıklardan dolayı Fransa'ya gidemeyen yazar, Paris'teki Ecole Libre des Sciences Politique et Morales'in muhabereci kurlarını yazışma yoluyla bitirir.⁴¹ Bu dönemde ilk defa tahsil için Rusya'ya da öğrenciler gitmiştir ama bunların hiçbiri devlet tarafından gönderilmemiştir. Nâzım Hikmet, Vâlâ Nurettin ve Şevket Süreyya Aydemir 1917 Ekim devriminin akabinde (1921-1922) Moskova'da Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde okurlar ve Sovyet Rusya'daki komünist hareketlerden etkilenirler.

Pek çoğu II. Abdülhamid döneminde açılmış modern okullarda veya yurt dışında tahsillerini yapmış olan II. Meşrutiyet dönemi aydınlarının yurt dışında eğitime bakışları oldukça olumludur. Bu dönemde, az da olsa, Mehmet Âkif ve İbnü'l Hakkı Mehmet Tahir gibi bazı yazarlar eserlerinde yurt dışı tahsilinin olumsuz neticelerinden bahsederler. Prensipte yurt dışı eğitimine karşı olmayan hatta Avrupa'nın ilim ve tekniğinin alınması için gençlerin Avrupa'ya gitmesi gerektiğine inanan Mehmet Âkif, bilhassa Avrupa'ya gidip kendi değerlerinden uzaklaşan ve Avrupa'nın sefahatini memlekete taşıyan Türk gençlerine karşıdır. *Âsım*'da, ideal kahramanı olan *Âsım*'ı atom fiziği tahsili için Almanya'ya gönderir. *Süleymaniye Kürsüsünde* şiirinde Hindistan Müslümanlarından bazı gençlerin İngiltere'de tahsil yapmalarına rağmen kendi değerlerini kaybetmedikleri için onları takdir eder.⁴² Mehmet Âkif'in şiirlerinde Avrupa tahsiline gidenler

³⁹ Güneş N. Ege & Akter, *Babamın Emanetleri (Ragıp Nurettin Ege'nin Birinci Cihan Harbi Günlükleri ve Harbin Sonrası Hatıratı)*, Dergâh yay., İstanbul 2006, s. 15-17.

⁴⁰ Şaduman Halıcı, *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt*, AAM, Ankara 2004, s. 25-45.

⁴¹ Ali Şükrü Çoruk, *Mizah Şairi Fazıl Ahmet Aykaç*, Kitabevi, İstanbul 2008, s. 11.

⁴² "Öyle maymun gibi taklide özenmek bilmez;
Hiss-i milliyeti sağlamdır onun, eksilmez.
Garb'ın almışsa herif, ilmimi almış yalnız,
Bakıyorsun: Eli san'atli, fakat tırnaksız!
Fuhşu yok, içkisi yok, himmeti yüksek, gözü tok;
Şer'-i masuma olan hürmeti bizlerden çok." Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, M. Ertuğrul Düzdâğ (Haz.), Çağrı yay., İstanbul 2008, s. 160-161.

arasında kötü örneklere de rastlamak mümkündür. Mehmet Âkif, *Fatih Kürsüsünde* şiirinde Avrupa'ya tahsile giden gençlerin, ülkenin ihtiyacı olan ilim, edebiyat ve sanayii getireceklerine medeniyet kisvesi altında içki, fuhuş, ve inançsızlık getirdiklerini söyler.⁴³ İbnü'l Hakkı Mehmet Tahir ise *Meşrutiyet Erkekleri* adlı eserinde tahsil için yurt dışına gönderilen öğrencilerin Avrupa'dan medeniyet yerine sefahat getirdiklerinden bahseder.⁴⁴

Cumhuriyet döneminde yurt dışına öğrenci gönderilmesi daha geniş bir program olarak ele alınır. Maarif Vekâleti yurt dışına gönderilecek öğrencileri seçmek amacıyla *Avrupa Konkuru* adı verilen sınavlar açar. Cumhuriyet'in birinci yılı kutlamaları çerçevesinde ilk sınav 1924 Ekim'inde açılır ve yirmi iki öğrenci tahsil için Almanya ve Fransa'ya gönderilir. 1928-1945 yılları arasında Almanya, Fransa, Belçika, İsviçre ve

⁴³ “Fransız'ın nesi var? Fuhuşu, bir de ilhadı;
Kapıştı bunları 'yirminci asrın evladı!
Ya Alman'ın nesi var? Zevki okşayan birası;
Unuttu ayranı, ma'tuha döndü kahrolası!
Heriflerin, hani dünya kadar bedayii var:
Ulumu var, edebiyatı var, sanayii var.
Giden birer avuç olsun getirse memlekete;
Döner muhitimiz elbet muhit-i ma'rifete.
Kucak kucak taşıyor olmadık mesaviyi;
Beğenmesek 'medeniyet!' diyor; inandık iyi!” Mehmet Âkif Ersoy, a.g.e., s. 267.

⁴⁴ “Devr-i Sultan Mahmud Sâni'den sonra yani bundan takriben yüz sene kadar evvel erkeklerimiz de Avrupa'ya gitmek suretiyle garplılarla temasta bulundular. Hem de garbın vesait ve vesail-i tekemmülâtını, terakkiyâtını, esbab-ı kuvvet ve meknetini öğrenmek için gitmeye başladılar. Ondan sonra artık şimdide kadar gittiler geldiler, gittiler geldiler, âh keşke gittikleri gibi gelseler idi. Gittiler de berbâd olarak geldiler. Buraya medeniyetin kısm-ı ulvisini getireceklerine bütün galeyâtını naklettiler. Yüz seneden beri bizim erkeklerimizden Avrupa'ya gittiler, bizim ahlakımızı, ahvalimizi ifsad için buraya küllen yahut Avrupa'dan buraya irsal-i sefahat eden Frenklere halis muhlis yardımcı, yardakçı, sâdik muavin oldular. Ne için gittiklerini, nasıl geldiklerini düşünmediler. Hem memurîn-i mahsusa ile giderek harcırahlarını, orada sarf edecekleri mebalîği hazine-i milletten alanlar Allah'tan korkmadan ceplerinde medeniyetin hakiki bir armağanını bulundurmaksızın vatanlarına avdet eylediler. Beyefendi! Diyebilirim ki Avrupa'nın en sefih, en şuh meşrep ve hatta en sefil kadınlarının ahlakından buraya erkekler delaletiyle nakl olunmayan kalmamış gibidir.” İbnü'l Hakkı Mehmet Tahir, *Meşrutiyet Erkekleri*, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, Dersaadet (1330/1914), s. 17-18.

İngiltere'ye yılda ortalama 120 öğrenci gönderilir. Gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde yurt dışına öğrenci gönderilirken, tahsil dönemindeki başarılar ve yapılan sınavlar kadar öğrencinin bir hamisinin olup olmadığı, temsil kabiliyetine haiz olması, ideolojik fikirleri gibi hususlar da göz önünde bulundurulmuştur. Cumhuriyet döneminde devlet tarafından tahsil için Avrupa'ya gönderilen pek çok isim, ileriki yıllarda eğitim, kültür, sanat, edebiyat, bilim, hukuk ve siyaset alanlarında avangart bir rol oynarlar.⁴⁵ Cumhuriyet aydınlarının genel olarak yurt dışında eğitime bakışları olumludur. Zira bu dönemde artık Batı, tartışmasız yüksek bir değer ve medeniyetin kâbesi olarak görülür. Bu dönemde Peyami Safa ve Zekeriya Sertel istisna edilecek olursa yurtdışı eğitiminin sakıncalarına dikkati çeken yazar ve aydın sayısı oldukça azdır.⁴⁶ Yurt dışı eğitiminin

⁴⁵ Afet İnan, Oktay Rifat Horozcu, Melih Cevdet Anday, Cahit Sıtkı Tarancı, Necip Fazıl Kısakürek, Sabahattin Eyüboğlu, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Mahmut Cûda, Sabahattin Ali, Sait Faik Abasıyanık, Suut Kemal Yetkin, Sabri Esat Siyavuşgil, Hal-dun Taner, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Samet Ağaoglu, Enver Ziya Karal, Edip Ayel, Sadi Irmak, Suad Hayri Ürgüplü, Pertev Naili Boratav, Tahsin Banguoğlu, Hilmi Ziya Ülken, Semiha Berksoy, Semavi Eyice, Ömer Lütfi Barkan, Remzi Oğuz Arık, Burhan Toprak, Namdar Rahmi, Malik Aksel, Cahit Arf, Mustafa İnan, Sıddık Sami Onar, Mehmet Ali Aybar, Can Yücel, Osman Bölükbaşı, Ali Fuat Başgil, Vildan Aşir (Savaşır), Hâle Âsaf, Cemal Reşit Rey, Cezmi Rıfki, Ulvi Cemal Erkin, Ekrem Zeki Ün, Ahmet Adnan Saygun, Hasan Ferit Alnar, Necil Kazım Akses, Zühtü Müridioğlu, Hadi Bara, Safiye Erol, Azra Erhat, Emel Korutürk, Pınar Kür ve Mehmet Niyazi bir kısmı devlet bursuyla diğerleri de kendi imkânlarıyla Avrupa ya da Amerika'da tahsil yapmış Türk yazar, şair, ilim, fikir ve sanat adamları/kadınlarıdır. Kansu Şarman, *Türk Promethe'ler Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2005, s. 9, 58.

⁴⁶ Peyami Safa, yurt dışında tahsile prensipte karşı değildir ama gidenlerin ahlaki dejenerasyona uğrayıp millî kimliklerini kaybettiklerini söyler. *Yarım Türk* adlı yazısında "Bu ecnebi hayranlığını bize getirenler ya ilk ve orta tahsillerini ecnebi mekteplerinde yahut da yüksek tahsillerini Avrupa'da yapmış vatandaşlardır. Ne kadar milliyetçi görünürlerse görünsünler, bunların çoğunu hâlâ Türk kıymetine inandırmak mümkün olmuyor. Avrupalaşmanın Avrupa hayranlığı ile başladığına şüphe yoktur ve memleketimize ecnebi mütehassıs getiren devlet, Avrupa'ya olduğu kadar ihtisasa da kıymet veriyor; fakat devletin verdiği bu kıymet, bazı münevverler arasında ihtisasa karşı değilse de ecnebilige karşı imiş gibi ters bir telakkiye uğruyor ve bunların arasında Tanzimat'ın kör Avrupa hayranlığını devam ettiriyor. Büyük bir doktorumuz bana dedi ki:

-Eskiden Mekke'den İstanbul'a gelen şerifler önünde iki kat eğilirdik; şimdi onların yerine ecnebi mütehassısları geçti.

sakıncalarına değinen yazarlar ise genel olarak giden öğrencilerin kültürel değişime uğramasını, yurda dönen öğrencilerin layık oldukları yerlerde istihdam edil(e)memelerini hatta muhalif olmaları durumunda resmi görev alamamalarını, her yıl milyonlarca dolar millî kaynağın israf edilerek yabancı ülkelerin zenginleştirilmesini ve beyin göçü gibi sebepleri zikrederler.⁴⁷

Bu, çok doğru ve güzel bir anlayıştır. Kâbemizi Avrupa'ya naklettiğimiz günden beri kafamız değil, sadece kiblemiz değişti... Ecnebi mektebinde veya ecnebi memleketinde ilk öğrendiğimiz şey ecnebi hayranlığıdır. Bu mektepler ve memleketler, hiçbir şey bilmeyip de yalnız bunu öğrenenlere hemen diplomayı verirler. Artık bu, herkesin bildiği klasik bir propaganda usulüdür. Muvaffak da oluyorlar. Çünkü Avrupa malını ve Avrupa sermayesini artık Türkiye'ye kolayca sokamasalar bile Kanonika'larını Torak'larını başımızın üstüne çıkarabiliyorlar.

Ecnebi mekteplerine ve memleketlerine tahsil için talebe yollarken bazı defa okumuş bir insan kazanıyor, fakat kendini bilen bir Türk kaybediyoruz. Tanzimat'tan beri bu memlekete hemen bütün iyilikler gibi bütün fenalıklar da hep bu yarım Türklere geldi." der. Peyami Safa, Ocak 1930'da *Resimli Ay* dergisinin yaptığı bir ankete verdiği cevapta Darülfünun'un kapatılıp sadece Avrupa'ya talebe gönderilmesini teklif edenlere ise karşılık çıkar.

S. 7. Darülfünun'u kapatıp bu para ile Avrupa'ya talebe göndermek doğru olur mu?

C. 7. Olamaz... En kötü şerait içinde, gayet aşağı bir Darülfünun bile Avrupa'ya talebe göndermekten fazla faydalıdır. Çünkü Darülfünunlar buldukları muhitlerde az veya çok bir kültür ocağı tesis ederler ve oradan intişar eden irfan havası yalnız talebe muhitlerinde değil, daha geniş kütlelere kadar intişar eder. Bizim Darülfünun'umuzun bu hususta yaptığı birçok hizmetleri inkâr edemem... Ben gençliğimde Darülfünun talebesi değilken bile bu havadan çok istifade ettim.

S. 8. Veya ziraat mektebinde yaptıkları gibi müderrisleri mi Avrupa'ya göndermelidir?

C. 8. Yarın için Darülfünun müderrisi yetiştirmek üzere, bugünden Avrupa'ya talebe göndermek faydalı olabilir. Fakat bence hakiki bir mütefekkir, ne İstanbul'da, ne de Avrupa Darülfünunlarında yetişir. Hakiki mütefekkir bir otodidaktir ki irfanını ve zekasını besleyecek unsurları nerede olsa bulur. Peyami Safa, "Yarım Türk", *Herşey*, S:1, 8 Birinciteşrin 1938, s. 1.; Mehmet Tekin (Haz.), *Peyami Safa ile Söyleşiler*, Çizgi Kitabevi, Konya 2003, s. 84.

⁴⁷ Yusuf Ziya Ortaç, *Akbaba*'da yayımlanan "Korkunç İşsizler!" başlıklı yazısında yurt dışında tahsil yaptıktan sonra her hangi bir yerde istihdam edil(e)meyen ve işsiz kalan gençlerin durumunu dile getirir. "Dün, *Akşam* gazetesinin küçük ilanlar sütununda bu tehlike ile göz göze geldim: Üniversite tahsilini Londra'da bitirmiş bir genç, uygun fiyatla İngilizce öğreteceğini ilan ediyordu. Demek ki Avrupa kültürü artık İstanbul kaldırımlarında ekmek arıyor!" Yusuf Ziya Ortaç, *Korkunç İşsizler!*, *Akbaba*, 22 Ocak 1947, S:148, s. 3; Hasan Canpolat, "Eğitim Sistemimizde İki Büyük Yara: Yabancı Dille Eğitim ve Yurt Dışında Eğitim", *Türk Edebiyatı*, c. 25, S:281, Mart 1997, s. 5-6.

B. Türk Romanında Yurt Dışı Eğitimi

Türk modernleşmesinin ve Türk eğitim tarihinin en temel meselelerinden biri olan yurt dışı eğitimi, roman, hikâye, hatıra ve mektup gibi edebî türlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Edebî türler içinde bu konuyu en ayrıntılı şekilde ele alan tür, hiç şüphesiz, hatıralar ve romanlardır. Türk romanında bu meseleyi aydınlatacak bir hayli roman mevcuttur. Başlangıçtan günümüze bütün romanlardaki yurt dışı eğitimini tüm ayrıntılarıyla ele almak çok geniş bir araştırmayı gerektirmekte ve ancak tez çapında bir çalışmayla ortaya konulabilmektedir. Bu nedenle makalenin bu bölümünde okuyup inceleme fırsatı bulabildiğimiz romanlarda, hangi kahramanların nerede hangi tahsili gördüklerinden kısaca bahsedilecek ve bu sayede daha sonra bu konu üzerinde çalışmak isteyen akademisyenlere bir karkas sunulmuş olacaktır.

Türk romanında yurt dışında eğitime çok büyük bir yer ayrılır. Hatta yabancı okullardan daha çok yurt dışında okuyanlar vardır. Yurt dışı tahsilini genellikle Türkiye'deki yabancı okullarda ya da modern batılı eğitim veren okullarda okuyan öğrenciler tercih ederler. Yurt dışındaki eğitimin Avrupa ve Amerika olmak üzere iki adresi vardır. Galatasaray Lisesi ve Fransız okullarından mezun olanlar yüksek tahsillerini ya da stajlarını Fransa'da, Amerikan kolejlerinden mezun olanlar ise Amerika'da yaparlar. Zaman olarak bakıldığında II. Meşrutiyet'e kadar tahsil için sadece Avrupa ülkelerine gidilirken bu tarihten sonra, nadir de olsa, Amerika'ya gidenlere rastlanır. Yurt dışına öğrenci gönderilmesinde rastgelelik ve keyfilik yoktur. Ülkenin ihtiyaç duyduğu meslekler, öğrencilerin almak istedikleri eğitim, Türkiye devletinin, Avrupa devletleriyle ilişkisi, ticaret ve eğitim antlaşmaları sosyal ve kültürel temaslar, yurt dışındaki Türk öğrencilerin rahat okuma imkânlarının olup olmaması gibi pek çok sebep öğrencilerin gönderileceği ülkeyi belirler. Mesela tıp, mühendislik, askerlik, hukuk ve sosyal bilimler tahsili görmek isteyenler Fransa'ya gönderilir. Müzik, konservatuvar ve askerlik tahsili için Almanya ve Avusturya'ya; felsefe ve iktisat tahsili için de İngiltere'ye gönderilir. Romanlara kronolojik olarak bakıldığında Tanzimat ve Servet-i Fünun döneminde Fransa'nın, II. Meşrutiyet'ten sonra Almanya'nın ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra da Amerika'nın tercih edildiği görülür.

Romanlardaki hemen hemen bütün kahramanlar için yurt dışında, özellikle Avrupa'da tahsil görmek en büyük idealdir. Bazıları bu ideallerine kavuşur, devlet bursuyla ya da kendi imkânlarıyla tahsillerini yurt dışında yaparlar. Bir kısmı ise maddî imkânsızlıklar, anne ve babalarının mukavemeti ve II. Abdülhamid döneminde yurt dışına öğrenci gidişinin yasaklanması nedeniyle Avrupa'ya gidemezler. Az da olsa Jön Türklere katıldıkları için Avrupa'ya kaçacakken yakalanıp sürgüne gönderilenlere de rastlanır. Yurt dışına gitmenin en kolay yolu, babaları Hariciye'de çalışanların babalarıyla birlikte gitmesi ya da Jön Türklere katılıp gizli teşkilatın muavenetiyle yurt dışına kaçırılmadır. Yabancı konsolosluklara sığınan ya da Karaköy'den yabancı kumpanyaların vapurlarına binip Avrupa'ya firar edenler de vardır. I. Cihan Harbi'nin başlamasıyla birlikte yurt dışında tahsil yapan öğrencilerin bir kısmı tahsillerini yarıda bırakıp yurda dönerler. Yurda dönenlerin pek çoğu savaştan sonra okullarına geri dön(e)mez. Avrupa'daki tahsil hayatları, yarım kalmış tatlı bir hatıra olarak kalır. Cumhuriyet'ten sonra yurt dışına tahsile gideceklerin sınava girdiklerini görürüz. Sınavda başarılı olanlar, Maarif Vekâleti'nin bursuyla yurt dışına giderler. Tahsil için Avrupa'ya gidenlerin büyük bir kısmı Avrupa'daki sefahat ve eğlence hayatına dalarlar. Paris'in monden muhitlerinde ve lüks salonlarında çeşitli eğlencelere katılan, tahsillerini ihmal ettikleri için ailelerinden sürekli para isteyen mirasyedilere çok sık rastlanır. Roman kahramanları içinde Avrupa'da iyi bir tahsil yaptıktan sonra birkaç sene orada kalan, mesleğinde ihtisas sahibi olduktan sonra çok başarılı bir şekilde yurda dönenler de vardır. Yurt dışında tahsil yapanların hemen hepsi modern batılı bir zihniyete sahiptirler. Çoğunlukla Oryantalist bakış açısına sahip oldukları için kendi milletlerine ve ülkelere bakışları genellikle olumsuzdur. Gelenek ve dinden nefret ederler. Milliyetçilik yerine kozmopolitliği savunurlar. Avrupa'da moda olan siyasî ve edebî cereyanlardan, bilhassa komünist, kapitalist ve nasyonalist fikirlerden etkilenirler. Genel itibarıyla pozitivist, materyalist, feminist ve liberal görüşlere sahiptirler. Yabancı okul mezunları ile yurt dışında tahsil görenler, modernleşme ve kültür değişimleri açısından birbirlerine çok benzerler. Zira her iki zümre de aynı kültür ırmağından ve medeniyet çeşmesinden beslenmişlerdir.

Ahmet Midhat Efendi'nin Türkiye'deki yabancı okullara bakışı menfi olmasına karşın Türk gençlerinin Avrupa'daki tahsiline bakışı

olumludur. Osmanlı toplumunun ilim, fen ve sanayide terakkisi için yeni yetişen gençlerin Avrupa'ya gitmesini ve kendi kültürlerine bağlı kalarak tahsillerini burada tamamlamalarını gerekli görür. Hatta buna engel olan aileleri kusurlu bulur çünkü kendisinin de Avrupa'ya gitmesine annesi engel olmuştur. “Rüşdiye şehâdetnamesini istihsâl ettikten sonra ikmâl-i tahsil için beni Avrupa'ya göndereceklerdi de vâlidem oğlunu gözleri önünden ayırmaya irzâ edilemediği için göndermediler.”⁴⁸ Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında pek çok kahramanın Avrupa'da tahsil yaptığı görülür. Onun Avrupa tahsilinden kastı Fransa'da okumaktır. Ahmet Midhat Efendi'nin ilim, fen, teknik, sanat ve sanayide terakki etmiş medenî Avrupa olarak gördüğü yer, Fransa ve Almanya'dır. Bundan dolayı onun romanlarında Avrupa'da tahsil gören Osmanlı gençlerinin Paris'e gittikleri görülür.⁴⁹ *Yeryüzünde Bir Melek*'te (1875) Dr. Şefik Paris'te tıp tahsili görür ve mütehasıs tabip olur. *Paris'te Bir Türk*'te (1876) Sena Bey tahsil için Paris'e gider. *Kafkas*'ta (1878) Kaplan Bey, gençliğini “Rusya memâlikinde tahsil ile” geçirir. *Bahtiyarlık*'ta (1885) Mansur ziraat mühendisliği tahsili için Fransa'ya gider. Alafranga, züppe ve mirasyedi bir genç olan Senai ise babasının ölümünden sonra ondan kalan emlâki satıp Paris'e gideceği zaman annesi ona mâni olmaya çalışır. Senai, Paris'te avukatlık tahsil edip İstanbul'da bu mesleği icra etmeyi düşünür. Çünkü Avrupa'dan gelen avukatlar İstanbul'da bir hayli para kazanmaktadır. Senai'ye göre avukatlığı ayıp telakki eden Türklerin bu ince hesaplara aklı ermez.⁵⁰ Hukuk tahsili yapmak için Paris'e giden Senai'nin, gider gitmez ilk yaptığı şey eğlence yerlerini ve kumarhaneleri gezmektir. Burada kumar illetine tutulan Senai, Paris'e geleli dokuz ay olmasına rağmen hukuk mektebine yazıl(a)mamıştır. Daha sonra işret âlemlerine ve kadınlara tutulan Senai, çok ağır bir hastalık geçirir. Fransız Gureba Hastanesi'nde tedavi edilir ve iyileşir. Kış mevsimi yaklaştığı için doktorlar Sicilya'ya

⁴⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Ana ve Babanın Evlâd Üzerindeki Hukuk ve Vezâifi*, İstanbul (1317/1899), s. 106; Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, MEB yay., İstanbul 1991, s. 326.

⁴⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzâd Yahut Roman İçinde Roman*, İstanbul (1309/1892), s. 152-153; Orhan Okay, a.g.e., 326.

⁵⁰ “Senai Efendinin aklı erer ki bu dahi mahza Avrupa maarifi sayesinde müyesser olmuş bir nimet-i uz mâdir.” Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul 1302/1885, (Haz. Nuri Sağlam, TDK yay., Ankara 2000, s. 34-35.)

gitmesini tavsiye ederler. Sicilya'da ilm-i hukuk tahsil etmek yerine meşhur Etna ve Vezüv yanardağlarını gezmeye gider. Bütün parasını haydutlara kaptıran Senai çok sefil bir şekilde yurda döner.

Demir Bey –yahut- İnkışâf-ı Esrâr'da (1888) Mustafa Kamerüddin, iki buçuk yıl Telgrafhanede çalıştıktan sonra tahsilini ikmal etmek için Fransa'ya gitmek ister ve annesinin mukavemetine rağmen babasının desteğiyle on sekiz yaşında Paris'e gider. Mustafa, Paris'te Quartier Latin denilen öğrenci muhitinde bir oda kiralar. Paris'te yol mühendisliği tahsili yapan Mustafa'nın sınıfı Alman, İngiliz, İtalyan, İspanyol ve Türk öğrencilerden müteşekkildir. Quartier Latin'deki Fransız ve ecnebi talebeler hayatlarını sefahat âlemlerinde geçirmelerine rağmen Mustafa bütün mesaisini derslerine ayırır. Arkadaşları paralarını Paris'in eğlence yerlerindeki kadınlarla yemelerine karşın Mustafa, ne bu eğlence meclislerinde kadınlarla dostluk kurar, ne de arkadaşları gibi bir aylık harçlığını bir günde tüketir.⁵¹ *Ahmet Metin ve Şirzad*'da (1892) Paşa, haylaz oğlunu Hüseyin Basri'yle birlikte ikmal-i tahsil için Paris'e gönderir. Ahmet Metin, Hüseyin Basri'ye Paris'te üç sene kalmanın çok büyük faydalar getireceğini, tahsilini ve malumatını arttıracığını söyler. Boğdanlı Stefano Viyana'da tahsil gördüğü için yeni kafalı bir adamdır. Stefano, kızkardeşi Neofari'ye iyi bir tahsil yaptırabilmek için onu Paris'te yatılı bir okula yazdırır. Neofari, burada ulum ve fünunla birlikte Fransız adabını ve Paris merasimini de öğrenir. Neofari, Paris'teki tahsilinden sonra kendi milletine ve kültürüne yabancılaşır. *Taaffüf*'te (1895) Rasih, Paris'te birkaç sene hukuk, edebiyat ve felsefe okur. *Mesail-i Muğlaka*'da (1898) Abdullah Nahifi, Paris'te hukuk tahsili yapan, yiğit ve kahraman bir Türk gencidir.

Sami Paşazâde Sezai'nin *Sergüzeşt*'inde (1888) Celal, Paris'te beş altı sene kalarak tahsili ikmal etmiş iyi bir ressamdır. Mizancı Murat'ın *Turfanda mı Turfa mı* (1890) romanında Mansur, amcasından izin alarak tıp tahsili için Cezayir'den Fransa'ya gider. Doktor Mehmet Efendi ise Mekteb-i Tıbbiyeyi birincilikle bitirdiği için mükâfat olarak devlet tarafından iki yıllığına Paris'e gönderilir. Mizancı Murat, devrin diğer aydınlarının aksine yurt dışı tahsilinin, Müslüman çocukların ahlakı üzerinde olumsuz etkileri olduğuna inanır. *Turfanda mı Turfa mı?*

⁵¹ Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey – yahut- İnkışâf-ı Esrâr*, 1305/1888, (Haz. M.Fatih Andi, TDK yay., Ankara 2002, s. 69-70.)

romanında Emin Paşa, Mansur Bey'e tahsil için Paris'e gönderilen öğrenciler hakkında şöyle der:

“Tahsil için her sene biz bu kadar gençleri Paris'e gönderiyoruz. Lakin hiçbiri istediğimiz şekilde dönmüyor. Terbiyesi, ahlakı bozularak istifade olunur halleri kalmıyor. Öğrendikleri de süslü giyinmek, eğlenceleri için israfa bulunmak, ahlak ve din duygularını kaybedip frenk olmaktan başka bir şeyleri göremiyoruz.”

Mansur Bey ise Paris'te tahsilde iken gördüğü öğrencileri şu şekilde tasvir eder:

“Paris'te tahsilini tamamlayan Osmanlılardan birkaç subay ile kendi paralarıyla geçinen birkaç Ermeni delikanlısından başka bir kimseyi görmedim. Lakin “tahsil için geldik” diyen birçok sefaret kâtipleri ile ateşelerini gördümse de hemen hepsi tahsil etmekten ziyade “bir kere Paris'i görmek” üzere gidip bir sene nihayet üç sene sonra geri dönen birçok “mahdum beyler”den ibarettir. Efendimiz daha iyi bilirsiniz ya: Böyleleri bir şey tahsil etmedikten başka hatta temel millî faziletlerini kaybederek gerçekten ilim ve fen tahsil etmiş bulunan gençlerin hiçbir şekilde cesaret edemeyecekleri davranışları benimseyip giderler.”⁵²

Ahmet İhsan'ın *Ülfet*'inde (1893) Nâil ve Âkil “ikmâl-i tahsîl maksadıyla” Paris'e gönderilirler. Hüseyin Rahmi'nin *Metres*'inde (1900) Hâmi, tahsilini tamamlamak için Paris'e gider fakat Paris'in sefahat âlemlerinde ve eğlence muhitlerinde bir zaman kaldıktan sonra yurda döner. *Şırpsevdi*'de (1911) Meftun Bey, tahsil için gittiği Paris'te yıllarca kalır, fakat okumaz. *Cadı*'da (1915) Kadir Bey'in küçük kardeşi Nadir Bey, heykeltraşlık eğitimi için Paris'e gider. Fatma Aliye Hanım'ın *Enin*'inde (1912) Suat ve Nihat kardeşler küçük yaşta tahsil için Avrupa'ya gönderilirler.

⁵² Mehmet Murat, *Turfanda mı Turfa mı*, Birol Emil (Haz.), Kültür Bakanlığı yay., İstanbul 1980, s. 264.

Halit Ziya'nın romanlarında tahsil için yurt dışına giden kahramanların çoğu eğitimlerini Paris'te tamamlarlar. Roman kahramanlarının Paris'e gitmesinde dönemin büyük tesiri vardır. Bu dönem gerek Servet-i Fünun çevresinde gerekse bütün Osmanlı kamuoyunda Fransızcanın, Fransız dil, kültür ve edebiyatının, Fransa'da ortaya çıkan fikir ve sanat hareketlerinin en yaygın olduğu yıllardır. Halit Ziya'nın hayatında ve eğitiminde de Fransızcanın önemli bir yeri vardır. Halit Ziya'nın roman kahramanları yurt dışında genellikle tıp, askerlik ve konservatuvar eğitimi alırlar. Yurt dışında eğitime genellikle varlıklı ailelerin çocukları gider ve bu, onlara ileriki hayatlarında sosyal bir statü sağlar. *Nemide*'de (1892) *Nemide*'nin sevgilisi Nail, Tıbbiyeyi bitirdikten sonra ihtisas için üç yıllığına Paris'e gider. *Nesli Ahir*'de (1909) İrfan, Paris'te konservatuvar eğitimi alır. Paris Konservatuvarı'nın en parlak öğrencisi olan İrfan, kaçak olarak Paris'e gittiğinden üç yıldır ülkesine gelemmez. Küçük rütbeli bir subay olan babası da oğlunu yurt dışına kaçırıldığı için Erzurum taburlarından birine sürülmüştür. II. Abdülhamid idaresine ve saraya karşı olan İrfan, daha sonra Jön Türklere katılır.⁵³ Muzaffer Bey, Almanya'da askerî eğitim gördükten sonra ülkeye döner ve topçu süvari kışlasında görevlendirilir. *Kırk Hayatlar*'da (1924) Ömer Behiç Avrupa'da tıp tahsili yapar. Mehmet Rauf'un romanlarında tahsilini yurt dışında yapan kahramanlara sıklıkla rastlanılır. *Son Yıldız*'da (1927) Fuat İlhami, babasından kalan konağı satarak Avrupa'ya tahsile gider ve üç yıl Almanya'da kalır. Elektrik mühendisi olan Fikret ise Almanya'da beş yıl kaldıktan sonra Amerika'da üç yıl mühendislik tahsil eder.⁵⁴ *Harabeler*'de (1927) Naim'in karısı ilk tahsilini ecnebi memleketlerinde yapar.

Fazlı Necib'in *Menfi*'sinde (1909) Ekrem, Paris'in eğlence muhitlerine ve sefahat âlemlerine girmek için İstanbul'dan Selanik'e gelir. Üvey annesi İkbâl'in jurnali neticesinde Anadolu'ya sürgün edilen Ekrem, kadin kılığında Fransa'ya kaçır. Paris'e gidince burada Jön Türklere katılır.⁵⁵ *Küçük Hanım*'da (1910) Nihat, Avrupa'da hususi bir şekilde tahsil

⁵³ Halit Ziya Uşaklıgil, *Nesli Ahir (Son Kuşak)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1990, s. 328.

⁵⁴ Mehmet Rauf, *Son Yıldız*, Suhulet Kütüphanesi (Semih Lütfi), İstanbul 1343 (1927), s. 37, 448.

⁵⁵ Fazlı Necip, *Menfi*, (Qutubhanei M. Arif Djemal, Salonique) Selanik, 1325 (1909), s. 159.

görmüştür. Kemal ise babasından kalan mirası Avrupa'nın sefahat âlemlerinde tüketip borçlandıktan sonra Paris'ten kaçmıştır. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin *A'mak-ı Hayal* (1910) romanında Ahmet Raci, Avrupa'da tahsil yapmış kültürlü bir gençtir. Saffet Nezihi'nin *Müsebbib*'inde (1910) Nazif Atıf, Mekteb-i Sultanî'yi bitirdikten sonra babasının vasiyeti gereği tıp tahsili için Paris'e gitmek ister. Babası Atıf Efendi, oğlunun Mekteb-i Sultanî'den çıktuktan sonra doktor olmasını, yabancı dil öğrenmesini hatta Avrupa'ya gitmesini ister. "Ben çocuğu -eğer istidadı var ise- tabip yapmak isterim. Daha henüz küçük. Mekteb-i Sultanî'de Fransızca öğrenir. Sonra onu Avrupa'ya, Fransa'ya göndeririz. Vaktimiz buna müsait. İleride çocuk vatandaşlarına sanatıyla, fikriyle, tahsil-i medeniyesiyle hizmet eder."⁵⁶ Hidayet Hanım'ın oğlundan ayrılmak istememesi, ailenin maddî durumunun çocuğu Paris'e göndermeye elverişli olmaması ve hükümetin tahsil için Avrupa'ya gidenlere hoş bakmaması Nazif Atıf'ın Avrupa'ya gitmesini engeller. Nazif Atıf, Paris'e gitmek için annesiyle uzun münakaşalara girer. Türkiye'deki mektepleri beğenmez.⁵⁷ Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'yi bitirerek yüzbaşı olan Nazif Atıf Jön Türklere katılır, saray ve padişah aleyhinde çalışır.

Ali Kemal'in *Fetret*'inde (1911) Baydur Bey, Paris'te tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul Darülfünunu'na tarih muallim muavini olur. Fetret, Paris'te Saint Germain'de idadiyi okur. Mekteb-i Harbiye'nin son sınıfında iken Paris'e kaçan Hakan Bey, uzun yıllar Paris'te kaldığı ve buradaki Türk talebenin durumuna vâkıf olduğu için II. Meşrutiyet'ten sonra hükümet tarafından Paris Talebe-i Osmaniye müfettişliğine tayin olunur. Şahapzâde Ziya'nın *Nadire*'sinde Mekteb-i Tıbbiye'den yetişen Hilmi tahsilini tamamlamak için Avrupa'ya gider. Hatipzâde Mustafa Âkif'in *Kaptan Cemal*'inde (1912) Cemal, Mösyö Lüsyan'ın teşvik ve yardımıyla İtalya'da dört yıl gemicilik tahsili yapar. Müfide Ferit Tek'in *Aydemir*'inde (1918) Hazin, Paris'te konservatuvar eğitimi alır. Nevin de yurt dışında tahsil yapar. *Pervaneler*'de (1924) Burhan Ahmet, Fransa'da tıp

⁵⁶ Safvet Nezihi, *Müsebbib*, Suhulet Kütüphanesi, 1. Baskı, Dersaadet 1326, s. 38.

⁵⁷ "Hükümet Avrupa'da tahsili hiç hoş görmüyor ve mümkün olabilen müşkilatı ikâ'dan çekinmiyor. Alel husus Ali Suavi vakasında iştiraki olan birinin oğlu hakkında... Off anne! Sen buradaki mektepleri bilmezsin..." Safvet Nezihi, a.g.e., s. 95.

tahsili yapar. Sami Bey, mimarlık tahsili için Paris'e gider. Nesime ise Amerika'da Colombia Üniversitesi'nde tahsil yapmak ister. Kendi imkânlarıyla Amerika'ya gitmesi mümkün olmadığı için misyoner cemiyeti vasıtasıyla Amerika'ya gitmeyi kabul eder. Bir şeyh kızı olduğu için misyoner cemiyetine hizmet karşılığında Amerika'da tahsil yapacağını kimseye söylemek istemez. Amerika'ya gitmeyi kafasına koyan Nesime'yi hiç kimse yolundan döndüremez. Ağabeyi Sami Bey, Kolej Müdürü Dr. Pratts ile görüşür ve kardeşini Amerika'ya göndermemelerini ister. Nesime, müdürenin ve muallimelerin yanında ağabeyine çıkışır ve kendisinin hür bir kız olduğunu söyler. Amir Çelebi, kızını Amerika'ya gitmekten men edince Nesime, babasını ve ailesini dinlemez, Miss Jones'a gider ve bir sözleşmeyle kendisini J.C. Cemiyeti'ne kaydettirir. Okul bittikten sonra Nesime, bir gün "ağabeyime gideceğim" diyerek babasıyla ve bütün ev halkıyla vedalaşarak Amerika'ya gider. Bir akşam vakti vapurla İstanbul'dan ayrılırken minarelerden akşam ezanını duyar; ama dinî duygularını kaybettiği için kendisini mazisine ve milliyetine çağırarak bu sesi duymak istemez ve pencereleri kapatır.⁵⁸

İzzet Melih Devrim'in *Sermed*'inde (1918) Sermed, öğrenimini tamamlamak için Berlin'e gider. Vedat da tahsilini yurt dışında yapar. Celal Nuri'nin *Merhûme*'sinde (1918), zevk ve eğlence düşkününü bir amiral olan Cafer Paşa tahsilini Fransa'da yapar. *Ahir Zaman*'da (1919) Ecmel Bey, I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine Fransa ve Almanya'daki tahsilini yarım bırakıp yurda döner. Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun *Gönül Hanım* (1920) adlı eserinde Gönül Hanım, Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde yayımlanan pek çok romanda bazı kahramanların Avrupa'nın muhtelif şehirlerinde tahsil yaptıkları görülür. Moralizâde Vassaf Kadri'nin *Melekper*'inde (1914) Suat Selim, Kâşif Dehri'nin (takma adıyla Hüseyin Kâmî) *Üvey Valide*'sinde (1912) Vedit ve Bedi, Ekrem Ali'nin *Kanlı Zıfıf*'ında (1914) Selman, Hatipzâde Mustafa Akif'in *Kaptan Cemal*'inde (1912) Nazmi Bey, Ali Sami'nin *Karagöz Yatakta*'sında (1915) Fedon, *Karagöz Beyoğlundu*'sında (1915) Narçin ve R. Adil Nami'nin *Nurhayat*'ında (1912) Ziya tahsillerini yurt dışında yaparlar.⁵⁹

⁵⁸ Müfide Ferit Tek, *Pervaneler*, Kaknüs yay., İstanbul 2002, s. 73.

⁵⁹ Osman Gündüz, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema*, c. 2, Erzurum 1993, s. 436-439.

Halide Edip'in romanlarında tahsilini yurt dışında yapan kahramanlar, genellikle İngiltere, Fransa ve Almanya'yı tercih ederler. Yabancı okullara gitmeyen veya yurt dışında eğitimini tamamlamayan bazı kahramanların da özel İngiliz mürebbiyelerinden eğitim aldıkları görülür. *Raik'in Annesi*'nde (1909) Raik'e Anglo-Sakson eğitimi verilir; *Heyula*'da (1909) heykeltraş olan Şahap, Paris'te okur ve psikolojiye meraklıdır; *Seviye Talip*'te (1910) Fahir, İngiltere'de felsefe okur, Numan tahsilini İngiltere'de tamamlar, Seviye ise bir İngiliz mürebbiyenin eğitiminden geçer. *Handan*'da (1912) Handan, İngiliz terbiyesiyle yetişir. Cemal Bey'in alaf-ranga kızları olarak tanınan Şehper, Saffet ve Neriman da İngiliz terbiyesinden geçerler. *Mev'ut Hüküm*'de (1918) Kasım Şinasi, Almanya'da tıp tahsili gördükten sonra İstanbul'a döner. Hüseyin Kâmi, Avrupa'da tıp tahsili yapmış genç bir doktordur. *Zeyno'nun Oğlu*'nda (1928) Mazlume'ye âşık olan Kurmay Yüzbaşı Ali Nuri Bey tahsilini Almanya'da yapar. *Sinekli Bakkal*'da (1935) Behire Hanım'ın kocası Avrupa'da mühendislik tahsili yapar. *Yolpalas Cinayeti*'nde (1936-1937) Sallabaş'ın yeğeni Rıfki, Paris'te hukuk doktorası yapar. *Tatarcık*'ta (1939) Sorbonne'da felsefe doktorası yapan Salim, Türkiye'ye döndükten sonra Fransızca hocalığı yapar. Şinasi'nin abisi öğrenimini İngiltere'de yapar. Recep, Cambridge'te dört yıl felsefe tahsili yapar. Feridun Paşa, tahsilini Paris'te tamamlar. Haşim, kadınların iş hayatına girmesinden dolayı Avrupa'da tahsil yapan gençlerin yurda döndükten sonra işsiz kalmasından yakınıdır.⁶⁰ *Sonsuz Panayır*'da (1946) yeni nesli temsil eden Burhan, Harvard'da felsefe tahsili yapar. Halil Açıkgöz, İstanbul'da Güzel Sanatları bitirdikten sonra Paris'e gider. Moda atölyelerinde tahsil ve tecrübesini iletir. Ali Bey Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra babasının isteği üzerine annesi tarafından Paris'e tahsile gönderilir. Yıllarca Batı edebiyatı özellikle Fransız edebiyatı üzerine incelemeler yapar ve Sorbonne'dan mezun olur. Ali Bey, Paris'teyken annesi vefat eder; fakat tahsilinin yarım kalmaması için kendisine haber verilmez. Ali Bey Paris'ten döndükten sonra bir lisede edebiyat öğretmenliği yapar. Ali Bey'in babası Mehmet Ali Paşa da tahsilini Fransa'da Saumur'da tamamlar. *Döner Ayna*'da (1954) Çakır Beyaz Ayşe, resim tahsili

⁶⁰ "Genç erkekler mekteplerde dirsek çürütüp, Avrupalarda bir harf öğreneceğim diye senelerce kafa patlattıktan sonra memlekete gelip de iş için bir yere başvurduklar mı; "Filan bayan tayin edildi" cevabını alıyor. Halide Edip Adivar, *Tatarcık*, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1943, s. 43.

için Fransa'ya nişanlısının yanına gider. Ayşe'nin taliplilerinden biri, tahsilini Amerika'da yapmış bir petrol mühendisidir. *Kerim Ustanın Oğlu*'nda (1958) Kerim Ustanın oğlu Kasım tahsilini Amerika'da yapar. Komünist fikirlere sahip olan Gülizar, İngiltere'de felsefe tahsili yapar. *Hayat Parçaları*'nda (1963) tahsilini tamamlamak için Amerika'ya giden Ahmet hem Colombia Üniversitesi'nde okur hem de çalışır.

Reşat Nuri'nin romanlarında tahsilini yurt dışında yapan kahramanlar genellikle Fransa ve Almanya'da okurlar. *Harabelerin Çiçeği*'nde (1919) Süleyman Kemal, Galatasaray Sultanîsi'ndeki yaşlı Fransız kimya hocasının tavsiyesi üzerine tahsil için Fransa'ya gider. Süleyman, on sekiz yaşında Paris'e geldiğinde kimya hocasının tavsiye ettiği adamın yardımıyla Quartier Latin'de bir pansiyona yerleşir. Paris'te günleri çalışmakla geçer. Kahvelerden, kadınlardan ve Paris'in sefahat hayatından uzak durur. Paris'te iyi bir tıp tahsili yaptıktan sonra başarılı bir göz doktoru olur. Zamanının en büyük profesörlerinden biri, Süleyman'ı yanına asistan olarak almak ister, fakat o kabul etmez. İki sene daha Paris'te kalır. Anne ve babasının ölümü üzerine Süleyman, bir süre yabancı memleketlerde seyahat ettikten sonra Türkiye'ye döner.⁶¹ Dr. Hayrullah Bey'in oğlu da tahsil için İsviçre'ye gider, türlü oyunlarla babasından fazla para çekerek çapkınlıkla günlerini geçirir. *Gizli El*'de (1924) Şeref çocuklarını İstanbul'da istediği gibi okutacak bir yer bulamadığı için Avrupa'da okutmak ister. İsviçre yahut Fransa'da imkânlarını göre bir mesken edinmenin hayalini kurar. *Dudaktan Kalbe*'de (1924) Kenan, Paris'te konservatuvar eğitimi alır; Avrupa'da ve Türkiye'de meşhur ve büyük bir sanatkâr olur. *Akşam Güneşi*'nde (1926) Nazmi tahsilini tamamlamak için Fransa'daki Saint Cyr askerî akademisine gider. Nazmi'nin, Paris'e geldiği zaman dikkatini çeken ilk şey ışıltılı gece hayatı, sabahlara kadar açık olan eğlence yerleri, gazinolar, tiyatrolar ve dans yerleridir. Herkes eğlenirken kendisinin bu eğlencelere bigâne kalamayacağını, pansiyonuna çekilip uyuyamayacağını söyler. Nazmi burada okumaya gelmiş Osmanlı düşmanı Sırp, Bulgar, Karadağ ve Yunan gençleriyle karşılaşır. Galatasaray Lisesi'nden arkadaşı ve ateşli bir komitacı olan Pavlof'un konuşmaları Nazmi'de milliyet duygusunun uyanmasına sebep olur. Mücadelesine Saint-Cyr'de başlar. Çok

⁶¹ Reşat Nuri Güntekin, *Harabelerin Çiçeği*, İnkilâp Kitabevi, 17. Baskı, İstanbul, s. 54, 69.

çalışarak hepsinden kuvvetli ve kabiliyetli olduğunu gösterecek ve Türk zabitinin haysiyetini koruyacaktır. Paris'te hem okuluna hem de eğlence hayatına devam eder. Maceraperestlikte küçük bir şöhrat sahibi olur. Paris'in monden eğlence muhitlerinde "Prens dö Bosfor" diye anılır. Jermen Reno adındaki bir kadınla iki ay beraber yaşar. İçki, müzik ve kadınla geçen hayatında bazı ufak tehlikeler de atlatır; fakat babasının ve amcasının dostu olan Paris sefirinin yardımıyla kurtulur. Nazmi'nin Galatasaray Lisesi'nden arkadaşı olan Vecdi Ziya ise Paris'e sanayi-i nefise tahsili yapmak için gider ve oraya yerleşir. Paris'e gelen Nazmi'yi orada Vecdi Ziya karşılar, onu kendi pansiyonuna götürüp misafir eder. Paris'in eğlence ve sefahat hayatı konusunda arkadaşını uyarır. Jülide ise Peşte Konsolosu olan babası Neyyir Bey'in görevi dolayısıyla gezdikleri çeşitli memleketlerde muhtelif gece mekteplerine girip çıkar. *Gökyüzü*'nde (1935) Kahraman, Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde okur. Mükerrrem, su mühendisliği tahsili için Belçika'ya gider, bir buçuk sene sonra I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine askerlik için memlekete döner. *Eski Hastalık*'ta (1938) Yusuf Fransa'da ziraat alanında iki buçuk sene yüksek tahsil yapar, savaş başlayınca eğitimini yarıda bırakıp memlekete döner. Emin Bey'in oğlu bir müddet İstanbul'da okuduktan sonra Fransa'da mühendislik tahsili yapar. Tahsilini bitirdikten sonra İstanbul'da bir memuriyete girer. *Ateş Gecesi*'nde (1942) Kemal Murat, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Nafia Nezareti tarafından Almanya'ya tahsile gönderilir. *Son Sıgmacı*'ta (1961) Süleyman Bey Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra tahsil için Paris'e gider. I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Paris'teki iki yıllık tahsil hayatını yarıda bırakan Süleyman, yurda döndüğünde askere alınır ve Kanal seferine gönderilir.

Yakup Kadri'nin *Sodom ve Gomore*'sinde (1928) Necdet, Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra tahsilinin bir kısmını Fransa'da bir kısmını ise Almanya'da yapar. Necdet, Avrupa'daki beş yıllık öğrenim hayatını kısmen sefahatlerle geçirmesine rağmen tahsilini hiçbir zaman ihmal etmemiştir. Necdet, öğrenimini Almanya'da yaptığı ve edebiyatta en çok Heine'in tesirinde kaldığı için müfrit bir İngiliz düşmanıdır.⁶² *Bir Sürgün*'de (1937) Fransız hayranı bir Jön Türk olan Dr. Hikmet Paris'e kaçtıktan

⁶² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, İletişim yay., 6.Baskı, İstanbul 1998, s. 32-33, 46.

sonra orada tıp tahsiline devam eder ve Paris'te veremden ölür. *Panorama*'da (1950) Mühendis Ragıp Bey, Avrupa'da kumar masalarından kalkmayan Nedim'i Cenevre'de bir okula kaydettirir. Refik Halit Karay'ın *Anahtar*'ında (1947) Toprak Bank Müdürü Kenan, devlet imtihanlarını kazanarak Fransa'ya tahsile gider ve dönüşte maliye müfettişi olur. Kenan'ın okul arkadaşı Hariciyecisi Ekrem Sümergil de tahsilini Avrupa'da yapar. *Bu Bizim Hayatımız*'da (1950) Kayıkçı İlyas Efendi'nin torunu Almanya'da okur ve boya kimyageri olur. Mazlum Sami Bey'in kâhyası Veli Efendi'nin oğlu da Amerika'da elektrik mühendisidir.

Necmettin Halil Onan'ın *Kolejli Nereye*'sinde (1932) Turan, Amerikan Koleji'ndeki hocası Mister Perry'nin teşvikiyle Amerika'ya hayranlık duyar ve orada tahsil yapmak ister. Turan okulu bitirdikten sonra ailesinin karşı çıkmasına rağmen Amerika'ya gitmek için kolej müdürü Dr. Wood'dan yardım ister. Bir Amerikan misyoner teşkilatından burs bularak Amerika'ya giden Turan, New York'ta Y.M.C.A misyoner teşkilatının yurdunda kalır. Colombia Üniversitesi'nde sosyoloji ve ilahiyat bölümlerine devam eder. Misyoner teşkilatının isteğiyle çeşitli yerlerde Türklüğü ve Müslümanlığı tahkîr eden konferanslar verir. Turan kendi milliyetinden ve muhitinden kaçmak istemesine rağmen Amerika'da herkes onu Türk olarak görür. Amerika'da gördüğü Türk ve Müslüman düşmanlığı, tanıştığı Amerikalı arkadaşı Miss Helen ve New York'ta gördüğü bazı Türkler onun kendi kültür ve medeniyet dünyasına dönmesine sebep olur. Turan, İzmir'deki dedesinin ölümü üzerine kendisine kalan mirasın hepsini misyonerlere vererek yapılan kontratı fesheder ve Amerika'dan kaçarak Türkiye'ye gelir. Amerika'daki tahsili sırasında bilhassa üniversite muhitinde organize olmuş ciddi bir Ermeni lobisiyle karşılaşan Turan, Amerika'ya gittikten sonra üniversitede Cozmopolitan Club'a üye olur. Cozmopolitan Club, farklı milletlerin genç öğrencilerinden teşekkül eden uluslararası bir gençlik kulübüdür. Kulübün üyeleri arasında Türk düşmanı pek çok Ermeni de mevcuttur. Turan yakın dostu Rudolf'la Cozmopolitan Club'e gittiğinde orada Türk düşmanı Ermenilerle karşılaşır. Ermeniler Türkler için "Eşek Türkler!" ifadesini kullanınca Turan kavga etmemek için kendisini zor tutar. Misyonerlerin ve Amerikan kolejlerinin yardımlarıyla Amerika'ya gelen Ermeniler, burada çok kuvvetli bir Ermeni lobisi oluştururlar. Ermeniler, özellikle siyasî ve akademik muhitlerde ağırlıklarını hissettirirler. Turan, vatan ve millet sevgisini elde

edince üniversiteyi terk edip bir lokantada garsonluk yapar. Bir gün kendisine Cozmpolitan Club'te hakaret eden Ermeni'yle lokantada karşılaşır ve aralarında çıkan bir kavga yüzünden işten atılır.⁶³

Kolejli Nereye romanında genellikle Türkiye'deki Amerikan kolejlerinden mezun olan öğrencilerin üniversite eğitimi almak için Amerika'ya gittikleri görülür. Hüseyin, yüksek tahsil yapmak için Amerika'ya gider. Ahmet, Amerika'da New York Üniversitesi'nde okur. Ferit ise liseyi bitirdikten sonra Ödemiş Belediyesi'nin bursuyla Amerika'ya gider ve Cornell Üniversitesi'nde tarım tahsili yapar.⁶⁴

Refik Ahmet Sevengil'in *Çıplaklar* (1936) romanında Çıplaklar Birliği'nin ritmik danslar muallimi Fuat Yumuşak, Viyana'da okur. Erenler, orta ve lise tahsilini yaptıktan sonra üniversiteye girmek için İstanbul'a gelir, o sırada açılan bir sınavı kazanır ve tahsil için Almanya'ya gider. 1914-1918 savaş yıllarında düzgün tahsil imkânı bulamaz, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra yurda döner. Vural Gündoğdu'nun oğlu Kaya ise önce bir yatılı okulda sonra da yabancı memleketlerde okur. Hikmet Şevki'nin *Aşk Mahkumu*'nda (1938) hedonist bir mizaca sahip olan ve kadınları cinsel obje olarak gören Celal Nazmi tahsilini Paris'te yapmıştır. Mithat Cemal Kuntay'ın *Üç İstanbul*'unda (1938) Kerim Paşa'nın damadı Hüsrev, staj yapmak için Kil'deki Alman filofuna katılır. II. Abdülhamid aleyhtarı, İngiliz hayranı ve alafrangalaşmış bir şahıs olan Hüsrev, konuşmalarında sürekli İngiltere ve Almanya'dan bahseder, Osmanlı Devleti ile Avrupa'yı kıyaslar. Kerim Paşa'nın öteki damadı da ziraat tahsili yapmak için karısı ile Montpellier'e gider. Peyami Safa'nın *Matmazel Noralyanın Koltuğu*'nda (1949) Ferit'in annesi Paris'te okuduğu için kültürlü bir kadındır. Ferit, kendisiyle aynı pansiyonda kalan Sorbonne mezunu Yahya Aziz Bey'in telkinleriyle psikolojik sorunlarından kurtulur.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Mahur Beste*'sinde (1944) Jön Türklere katılınca tıbbiyeyi dördüncü sınıfta bırakan Dr. Refik, yarım kalan tahsilini Paris'te Pasteur Enstitüsü'nde tamamlar. *Huzur*'da (1948) İhsan tahsilini Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde yapmış ve en parlak devrinde yedi sene Cartiere Latin'de kozmopolit bir muhitte yaşamıştır. Gençliğinde Albert

⁶³ Necmettin Halil Onan, *Kolejli Nereye*, Boğaziçi yay., İstanbul 1977, s. 182.

⁶⁴ Necmettin Halil Onan, a.g.e., s. 94.

Sorel'den dersler alan ve Jores'in peşinden ayrılmayan İhsan, Paris'in ilim, sanat ve edebiyat muhitlerinde kültürünü ve bilgisini arttırmış bir entelektüeldir.⁶⁵ İhsan, Paris'teki tahsili sırasında birçok modanın eskiyip yeni nazariyelerin doğduğuna ve pek çok sanat münakaşalarının yapıldığına şahit olur. Balkan Harbi sırasında İstanbul'a döndüğünde kendisinde de pek çok değişiklikler olur, kendi hayatımızın kaynakları etrafında dolaşmaya başlar ve onları şahsî bir tecrübe gibi yaşamaktan zevk alır. İstiklal Savaşı sırasında sıhhati Anadolu'ya geçmesine mani olduğu için İstanbul'da gizli bir teşkilatta çalışır, bir yandan da Galatasaray Lisesi'nde tarih hocalığı yapar. Tarih ve iktisatta geniş bir vukufiyeti vardır. Büyük bir Türk tarihi yazmak ister. Galatasaray'da ve İstanbul'un çeşitli muhitlerinde, genellikle öğrencilerinden oluşan bir hayran kitlesi vardır. İhsan pek çok yönden Yahya Kemal'e benzer.⁶⁶ Hayatı ve fikirleriyle sağlıklı bir Doğu-Batı sentezi yapan İhsan, kafasında bir kültür ve medeniyet projesi olan adamdır. Ekonomiye, eğitime, ziraate, sanayileşmeye, sanata ve edebiyata dair pek çok fikri vardır. Avrupa tahsili ve Batı tecrübesiyle zenginleştirdiği bu fikirlerini dostları ve öğrencileriyle paylaşır ve onlara yeni ufuklar ve idealler gösterir.

Sahnenin Dışındakiler'de (1950) İhsan Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten bir sene sonra 1909'da tahsilini ikmal için Paris'e gider.

⁶⁵ Vehbi Eralp, "Hamdi Tanpınar'ın Romanı: Huzur", *Yeni Sabah*, 20 Ocak 1950.

⁶⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ve arkadaşlarının Yahya Kemal'le ilk tanışmaları ve ona hayranlıkları ile Galatasaray Lisesi'ndeki Mümtaz'ın ve arkadaşlarının İhsan'a hayranlığı birbirine çok benzer. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal* kitabında, hocası Yahya Kemal'in Zeynep Hanım Konağı'nda verdiği ilk dersten ve öğrencilerin ona hayranlığından bahseder. Yahya Kemal bu ilk dersinde Alfred de Vigny'nin *Kurdun Ölümü*'nden, Nedim, Nefi, Galip gibi Divan şairlerinden ve Anadolu'daki Milli Mücadele'den bahsetmiş ve öğrencileri kendisine hayran bırakmıştır. "Ders olarak itiraf etmeli ki biraz karışıktı. Yahya Kemal'in düşüncesi mekân gibi zaman da tanıımıyordu. Daima terkinin peşinde koştuğu için bütün millî tarih, insan évolution'u ile beraber oradaydı. Malazgirt Muharebesi İstanbul Fethi'yle, Milli Mücadele Fransız İhtilali'yle omuz omuzaydılar. Zil çaldı. Sınıf boşalacağı yerde biraz daha doldu. İki taraflı manyetizma biraz daha arttı. Filhakika o bizi zekâsıyla, düşüncesinin yeniliğiyle büyülüyordu. Biz ona dikkatimizle, heyecanımızla durmadan istihlâk ettiği bir çeşit iptidai madde hazırlıyorduk." Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, Dergâh yay., İstanbul 1982, s. 13; Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1949, s. 35.

Paris'te çok başka bir âlemlle bilhassa fikir denen şeyle karşılaşır; iyi hocalar ve büyük insanlarla tanışır. 1913 yılında 23-24 yaşlarında bilgili ve kültürlü bir insan olarak memlekete döner. Balkan Harbi'nin bittiği yıl Vefa Sultanı'sinde tarih hocası olarak göreve başlar. Öğrencileri üzerinde büyük etki bırakan İhsan derslerinde edebiyattan, sanattan, tarihten, aktüel, politik ve iktisadî meselelerden bahseder. Quartier Latin'deki talebe hayatını ve Paris'teki hocalarını anlatır.⁶⁷ İtalya'da bir yerde konsolosken azledilen Kudret Bey de tahsilini Paris'te yapar. Cemal, Darülfünun'u bitirdikten sonra Avrupa'ya gitmeyi düşünür. Esbâk Nafia Nazırı Abdünnasır Paşa tahsilini Fransa'da yapar.

Nizamettin Nazif Tepedenlioğlu'nun *Kolkola*'sında (1944) yabancı okullarda iyi tahsil görmüş monden muhitlerdeki zengin ailelerin çocuklarını eroine alıştıran Seniha, Riyo de Jenoriya'da bir Fransız mektebinde pansiyoner olarak kalmıştır. Aka Gündüz'ün *Ben Öldürmedim-Kokain*'inde (1933) Aka tahsilini Paris'te yapar.ERCÜMENT EKREM TALU'nun *Sabir Efendinin Gelini*'nde (1922) Paris konsolosluğuna atanan Vedat Bey, kızları Belkıs'la Leyla'yı orada yatılı bir okulda okutur. Safiye Erol'un *Kadıköyü'nün Romanı*'nda (1938) Burhan ve Cezmi İngiltere'de birlikte tahsil yaparlar. İrlandalı bir ressam kıza âşık olan Burhan, sevgilisinin kendisini terk etmesi üzerine tahsilini yarım bırakarak İstanbul'a gelir. Bedriye ise musiki tahsili için Viyana'ya gidecektir. *Ülker Fırtınası*'nda (1944) Selçuk, Almanya'da felsefe ve edebiyat tahsili yaparken Turan da İngiltere'de iktisat tahsili yapar. Nuran Yerli ise Viyana'da musiki tahsil eder. Sâmiha Ayverdi'nin *Yolcu, Nereye Gidiyorsun* (1944) romanında Kambiyocu Âsım'ın babası Binbaşı Nasuhî Bey, erkân-ı harp diplomasını Avrupa'dan alır ve yine orada stajını yaptıktan sonra parlak bir istikballe memlekete döner. Jön Türk Nazım Bey, Avrupa'ya kaçarken kızı Fahrünnisa'yı da Avrupa'da tahsil yaptırmak için yanında götürür. Sabahattin Ali'nin *Kürk Mantolu Madonna*'sında (1942) babası Raif'i sabun imalatını öğrenmesi için Almanya'ya gönderir.

⁶⁷ *Mahur Beste, Sahnenin Dışındakiler* ve *Huzur* Ahmet Hamdi Tanpınar'ın nehir roman serisidir. Bu yüzden bazı roman kahramanlarının diğer romanlarda isim ve karakter olarak aynen canlandırıldığını görürüz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, Dergâh yay., 3.Baskı, İstanbul 1997, s. 51.

Batılılaşmanın ve Türk modernleşmesinin muhassalası olan Türk romanında, tahsillerini yurt dışında yapmış roman kahramanlarının genel itibariyle Avrupa tandanslı ve Batı eksenli bir hayat perspektifine sahip oldukları; duygu, düşünce, his, hayal, zihniyet ve ideallerini bu zeminden hareketle ortaya koydukları görülmektedir. Yurt dışı tahsili yapmış roman kahramanlarının bir kısmında rasyonel düşüncenin, evrensel dünya görüşünün ve modern ilim anlayışının mevcudiyetiyle birlikte kahir ekseriyetinde Batının üstünlüğüne duyulan hayranlıkla başlayan ve onu körü körüne taklitle devam eden, kendi değerlerinden şüphe ederek aşağılık duygusuna (inferiority complex) düşen ve kendi değerlerine düşmanlığı bir erdem gibi gören bir değişim sürecini gözlemleriz. Romanlara genel olarak bakıldığında Avrupa hayatının, tahsillerini yurt dışında yapan Türk öğrenciler için çoğu zaman kadın, kumar ve içki iptilası, bohem hayatı, materyalist felsefesi ve maddî üstünlük karşısında kendi değerlerinden kaçışı bir ideal olarak algılayan nesillere sebebiyet verdiği görülmektedir.

Genel itibariyle yurt dışı eğitimi romanlara gerçek hayattakine benzer şekilde yansımaya karşın bazı durumların gerçek hayattakinden farklı şekilde anlatılması romanın fictive yapısından kaynaklanmaktadır. İncelediğimiz romanlarda romancının muhayyilesini kullanarak gerçeği modife ettiği bazı durumlar da söz konusudur. Mesela romanlarda genellikle kadın kahramanlardan ziyade erkek kahramanların yurt dışı tahsili yaptıkları görülür. Halbuki II. Meşrutiyet'ten itibaren bilhassa Cumhuriyet döneminde kızların da devlet tarafından yurt dışı tahsiline gönderildiği bilinmektedir. Romanlarda karşılaştığımız diğer bir husus ise Türkiye vatandaşı olan ve yurt dışı tahsil yapan Rum, Ermeni, Yahudi vb. gayrimüslimlere bir iki örnek dışında hiç rastlanmamasıdır. Halbuki gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet Türkiye'sinde herhangi bir din, mezhep ve etnik köken ayrımı yapılmadan her tür öğrenci yurt dışına gönderilmiştir. Yukarıda belirtilen her iki durumun da gerektiği ölçüde romanlara yansımadağı görülmektedir.

Sonuç

Türk modernleşmesinin en önemli göstergelerinden biri olan Türk romanında, yurt dışında eğitim yapan kahramanlara büyük bir yer ayrılmıştır. Modern batılı hayatı yerinde öğrenen roman kahramanları, Avrupa ve Amerika'da tahsil sırasında edindikleri bilgi, beceri, kültür ve ahlakları kendi ülkelerine taşımış ve Türk modernleşmesinde avangard bir rol üstlenmişlerdir. Yurt dışı eğitimi roman kahramanlarına farklı düşünme kabiliyeti, Avrupa tecrübesi ve hadiselere mukayeseli bakış açısı kazandırmışının yanı sıra bazı olumsuzluklara da neden olmuştur. Romanlarda, yurda döndükten sonra kendi toplumuna yukarıdan bakan, onu değiştirmeyi ve dönüştürmeyi kendine bir ideal olarak gören medeniyet misyonerlerine ya da batılılaşmış züppe tiplere sıklıkla rastlamak mümkündür. Tüm kahramanlar için olmasa da akültürasyona uğramış bu tip kahramanların kafasında batılılaşmanın, gardrop medeniyetinden ilim ve irfan medeniyetine çıkamadığı ve sathi bir garplılıştan öteye geçemediği görülmektedir.

Yurt dışı eğitiminin Türk modernleşmesine ne kazandırdığı ve yaklaşık iki yüz yıllık batılılaşma macerasında maddî manevî hangi olumsuzluklara neden olduğu, eğitimini yurt dışında tamamlamış aydınların hatıralarının, mektuplarının, biyografilerinin ve diğer eserlerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesiyle daha vazih bir şekilde ortaya çıkacaktır. Kapsamlı bir doktora çalışmasıyla ele alınması gereken bu mesele, 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde başlayıp hâlâ devam eden bir eğitim projesinin artılarını ve eksilerini ortaya koymakla kalmayacak aynı zamanda yakın ve uzak dönemde yeni yol haritalarının çizilmesine de katkı sağlayacaktır.

“THE OVERSEAS EDUCATION AND IT’S REFLECTION TO THE TURKISH NOVEL”

Abstract

Sending students abroad for education has been considered as a Westernization project since the beginning of 19th century; Every year, various government agencies sent many students abroad by examination for bachelor degree, specialization and internship. The overseas education that is one of the most fundamental issues of Turkish modernization and the history of Turkish education often is encountered in the literary genres such as novels, stories, diaries and letters. Mostly memories and novels address this issue in great detail within the literary genres. Roman characters who educated abroad have been taken a great place in Turkish novel that is one of the most important indicators of the Turkish modernization. These characters that have learned Modern Western life in its place, have carried new thoughts, knowledges, skills, cultures and moralities which have been acquired during the education in Europe and America, to homeland and they have undertook an avant-garde role in the modernization of Turkey. There are a good deal of novels dealing with overseas education in Turkish literature. To examine overseas education in great detail in all the novels from the begining to the present requires a very wide research and only can be achieved with a study on a vast scale like thesis. Therefore, the historical background of overseas education will be explained in the first part of this article. Some protagonists and where they have studied in the novels that could be read and analyzed, will be briefly mentioned in the second part of its.

Keywords

The Overseas Education, Turkish Novel, Author, Europe and America.